



## COLOFON

Titel	Mbo studenten over 4 en 5 mei Een evaluatie van educatief lesmateriaal voor het mbo-onderwijs
Auteurs	Jurriaan Omlo Mayke Kromhout Suzanne Wolf
Correspondentie Copyright	Jurriaan Omlo <a href="mailto:jurriaanomlo@outlook.com">jurriaanomlo@outlook.com</a> Gebruik en overname van de teksten, ideeën en resultaten uit deze publicatie is vrijelijk toegestaan, mits met bronvermelding

Juli 2018

# Inhoudsopgave

<b>1</b>	<b>Inleiding</b> .....	<b>4</b>
<b>2</b>	<b>Aanpak en methoden</b> .....	<b>5</b>
2.1	Onderzoeksmethoden deelstudie 1 .....	5
2.2	Onderzoeksmethoden deelstudie 2 .....	5
2.3	Werkwijze om docenten en studenten te bereiken .....	6
2.4	Bereikte docenten en studenten.....	7
<b>3</b>	<b>Mbo-studenten over 4 en 5 mei</b> .....	<b>11</b>
3.1	Onderzoeksvragen.....	11
3.2	Betekenisgeving aan vrijheid.....	11
3.3	Betrokkenheid en deelname aan 4 mei .....	13
3.4	Betrokkenheid en deelname aan 5 mei .....	16
3.5	Draagvlak voor 4 en 5 mei.....	18
3.6	Gevoelens van verbinding op 4 en 5 mei .....	23
3.7	Versterken van betrokkenheid onder jongeren .....	24
<b>4</b>	<b>Evaluatie educatief lesmateriaal</b> .....	<b>27</b>
4.1	Onderzoeksvragen.....	27
4.2	Gebruik van het educatief materiaal door docenten en studenten.....	27
4.3	Hoe studenten oordelen over het educatief lesmateriaal .....	30
4.4	Hoe docenten oordelen over het educatieve lesmateriaal.....	35
4.5	Impact van lesmateriaal .....	37
4.6	Belemmerende factoren .....	43
<b>5</b>	<b>Samenvatting en conclusies</b> .....	<b>46</b>
5.1	Inleiding.....	46
5.2	Betekenisgeving aan vrijheid.....	46
5.3	Betrokkenheid en deelname aan 4 mei .....	46
5.4	Betrokkenheid en deelname aan 5 mei .....	47
5.5	Draagvlak voor 4 en 5 mei.....	47
5.6	Gevoelens van verbinding op 4 en 5 mei .....	48
5.7	Versterken van betrokkenheid onder jongeren .....	48
5.8	Gebruik van het magazine.....	48
5.9	Oordelen over het educatief lesmateriaal .....	49
5.10	Hoe docenten oordelen over het educatieve lesmateriaal .....	49
5.11	Impact van lesmateriaal .....	49
5.12	Belemmerende factoren .....	50
5.13	Aanbevelingen.....	51

# 1 Inleiding

Naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons ligt, groeien er steeds meer jonge generaties op voor wie dit verleden mogelijk minder leeft. Mbo-studenten krijgen geen les in het vak geschiedenis en hebben hierdoor mogelijk minder kennis over de oorlog en over 4 en 5 mei. Om het thema onder de aandacht te brengen, vervaardigt het Nationaal Comité 4 en 5 mei diverse educatieve producten over vrijheid en keuzes maken. Een deel daarvan richt zich op het mbo waar een aanzienlijk grote groep studenten een beroepsopleiding volgt. Nederland telt 66 publieke onderwijsinstellingen voor middelbaar beroepsonderwijs, met in totaal 483 922 studenten in 2016/17 (Bron: CBS Statline, 2018). Gelet op deze aantallen is het belangrijk om te achterhalen welke opvattingen er onder studenten leven en in hoeverre educatieve producten over 4 en 5 mei aansluiten bij de behoeften en wensen van docenten en studenten.

Het Nationaal Comité heeft Bureau Omlo, Onderzoek aan zet en Onderzoeksbureau Xplore de opdracht verstrekt om twee studies te verrichten. De eerste deelstudie richt zich op de opvattingen en ideeën van mbo-studenten over 4 en 5 mei. De tweede deelstudie bestaat uit een evaluatiestudie naar het bereik en de impact van een educatief lesprogramma voor het mbo, namelijk het zogenoemde 4FREE Magazine en een bijbehorende digitale leeromgeving.

Het magazine is een coproductie met mbo-jongeren. Doel van het magazine is jongeren in het mbo uit te dagen op diverse manieren na te denken over vrijheid en keuzes maken. Tijdens het vak burgerschap gebeurt dit aan de hand van de thema's identiteit, verantwoordelijkheid, vrijheid, keuzes maken, toekomst, herdenken en vieren. De online leeromgeving bestaat uit 5 digitale lessen

De opbouw van dit onderzoeksrapport is als volgt. In hoofdstuk 2 beschrijven we de aanpak en methoden van onderzoeken voor beide deelstudies. Daarbij gaan we ook in op hoe we de respondenten bereikt hebben en wie we precies bereikt hebben. In hoofdstuk 3 presenteren we de bevindingen van de eerste deelstudie: de opvattingen over 4 en 5 mei. In hoofdstuk 4 volgt een beschrijving van de tweede deelstudie: de evaluatie van het educatieve lesmateriaal. We starten hoofdstuk 3 en 4 met de onderzoeksvragen van beide deelstudies. We eindigen dit rapport met een hoofdstuk waarin we de belangrijkste bevindingen samenvatten en beantwoorden de onderzoeksvragen in de vorm van conclusies. Ook presenteren we in dit laatste hoofdstuk een aantal aanbevelingen.

## 2 Aanpak en methoden

### 2.1 Onderzoeksmethoden deelstudie 1

Om zicht te krijgen op de betekenis en waarde die jongeren toekennen aan 4 en 5 mei (deelstudie 1) hebben we diverse methoden ingezet. Om te beginnen hebben we observaties toegepast tijdens lessen van docenten burgerschap over 4 en 5 mei. We hebben twee lessen bijgewoond. De desbetreffende docenten hebben zich in hun les laten inspireren door het 4 Free Magazine en de bijbehorende digitale lessen. In deze lessen hebben de studenten ook gesproken over hoe zij 4 en 5 mei ervaren.

Naast observaties hebben we zeven focusgroepen afgenomen in zes verschillende gemeenten. De onderzoeker is elke keer geïntroduceerd als een gastdocent. Ook hebben we korte gesprekken gevoerd met diverse docenten. In een enquête - die vooral is ingezet om het educatieve lesmateriaal te evalueren - is verder aan jongeren gevraagd welke betekenis zij toekennen aan vrijheid.

### 2.2 Onderzoeksmethoden deelstudie 2

Voor de evaluatie van het educatieve materiaal hebben we zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden gebruikt. De onderzoeksactiviteiten uit de eerste deelstudie hebben we ook kunnen benutten voor de tweede deelstudie. Zo hebben we de observaties bij de lessen over 4 en 5 mei kunnen gebruiken om te observeren hoe de studenten het lesmateriaal inzetten en hoe studenten hier vervolgens op reageren. En de korte gesprekken met docenten gingen niet alleen over hoe studenten oordelen over 4 en 5 mei, maar ook hoe docenten oordelen over het educatieve lesmateriaal.

Ook de focusgroepen kwamen van pas. De focusgroepen zijn namelijk afgenomen onder klassen die wel en niet met het magazine hebben gewerkt. Mogelijk spreken studenten die al les hebben gehad over 4 en 5 mei op een andere manier over de thematiek dan studenten die hier geen les in hebben gehad. Ook stonden we in de focusgroepen kort stil bij de ervaringen met en opvattingen over het educatieve lesmateriaal. We vroegen onder andere hoe ze de les hebben ervaren. De studenten die geen les hierin hebben gehad hebben we ook het magazine laten zien en gevraagd naar hun oordeel.

Verder hebben we twee online enquêtes ontwikkeld, een versie voor docenten en een voor studenten. De keuze voor een online enquête is gemaakt omdat het goed aansluit bij jongeren die vaak intensief gebruik maken van online communicatiemiddelen. De enquêtes zijn eerst getest bij docenten en studenten en na goedkeuring door de opdrachtgever uitgezet, eerst bij de bestellers van het 4FREE magazine en later via diverse fora.

De enquêtes bestonden voor het merendeel uit vragen met gesloten antwoordcategorieën. De docent-enquête bevatte 31 gesloten en elf open vragen. Vragen hadden betrekking op de bekendheid met het 4FREE-magazine, overwegingen om het magazine wel of niet te gebruiken, het gebruik van magazine, digitale lessen, docenthandleiding en werkvormen. De enquête sluit af met een aantal achtergrondvragen.

De student-enquête bestond uit 25 gesloten en vijftien open vragen. Vragen hadden betrekking op de betekenisgeving van 'vrijheid', de aansluiting van de thema's in het 4FREE-magazine op de eigen belevingswereld en de impact van de lessen op het dagelijks leven. De enquête eindigt met vragen over de school (leerniveau, stad, leerjaar) en achtergrondgegevens als leeftijd en sekse.

Wij wilden de enquêtes laagdrempelig maken, onder meer door een uitnodigende tekst, een incentive in de vorm van een bioscoopbon voor studenten, een verzorgde vormgeving en aandacht in de mailtekst voor de anonimiteit van gegevens. Twee docenten hadden met name voor dit laatste punt aandacht.<sup>1</sup> Tijdens de enquête ging namelijk de AVG-verordening in werking. Een andere manier om het laagdrempelig te houden hebben we mogelijk gemaakt door de gemiddelde tijd voor het invullen van de enquête te beperken tot ongeveer tien minuten.

### 2.3 Werkwijze om docenten en studenten te bereiken

Om focusgroepen en observaties te kunnen afnemen op mbo-scholen, hebben we contact gelegd met docenten burgerschap. We hebben daarbij gebruik gemaakt van het netwerk van de opdrachtgever, het netwerk van de onderzoekers zelf en gebruik gemaakt van social media (LinkedIn). Via social media hebben we veel docenten burgerschap kunnen vinden en benaderen met het verzoek om deel te nemen aan het onderzoek. Sommige docenten hebben nooit gereageerd. Anderen gaven aan dat ze in de toekomst bereid zijn om mee te werken als ze eerder in het schooljaar geïnformeerd zouden worden. Gebrek aan tijd maakte het voor een aantal docenten deze keer niet mogelijk om medewerking te verlenen.

Om de enquêtes af te kunnen nemen onder docenten zijn we als volgt te werk gegaan:

1. Alle 67 bestellers van het in 2018 uitgegeven 4FREE magazine ontvingen op 14 mei, aan het begin van de dag een mail met een introductie van het onderzoek en een link naar de enquête. De mail bevatte tevens het verzoek om de studenten op de enquête te wijzen, bijvoorbeeld door het in de klas te behandelen of op het digitale prikbord van de school te plaatsen. Deze mail werd door EDG-media verstuurd. Zij zijn eigenaar van de bestelgegevens.
2. Alle docenten ontvingen een herinneringsmail. Ook bestellers van het magazine van vorig jaar en bestellers die het 4FREE magazine uit 2018 cadeau kregen bij de

---

<sup>1</sup> Een aantal docenten waar wij persoonlijk contact mee hebben gehad, had behoefte aan informatie over de wijze waarop de privacy van studenten in dit onderzoek was geborgd. Het softwareprogramma SurveyMonkey dat we voor de enquête hebben gebruikt, heeft de optie geen (IP)gegevens van de respondenten op te slaan. Door het invullen van de enquête maken studenten kans op het winnen van een bioscoopbon, maar hiervoor moeten ze wel een emailadres achterlaten. Om de privacy van alle respondenten in dit onderzoek te garanderen, maken we de verzamelde persoonsgegevens onherleidbaar. Die gegevens zijn dan nog wel bruikbaar, maar niet meer te herleiden naar natuurlijke personen. In de rapportage bijvoorbeeld zullen respondenten niet bij hun echte naam worden genoemd, maar zullen we wel anoniem citaten van de leerlingen gebruiken. Na afloop van het onderzoek, uiterlijk eind juli, vernietigen we alle mailadressen en overige contactgegevens van de respondenten. En we zullen geen respondenten benaderen voor andere doeleinden of de verkregen contactgegevens aan anderen verstrekken.

aankoop van een ander product van de opdrachtgever ontvingen deze mail van EDG-media.

3. In het geval emailberichten als onbestelbaar terugkwamen en als we wisten dat de docenten van de bestellijst er werkzaam zijn, belden we met de scholen. Telefoonnummers van de werkadressen zochten we op Internet.

Het bereiken van studenten verliep in eerste instantie via de bestellijst van EDG-media. Toen respons uitbleef, zochten we zelf contact met hen, op fora als [www.scholieren.com](http://www.scholieren.com) en studentverenigingen.<sup>2</sup> Verder benaderden we docenten via Facebook, LinkedIn en ons eigen netwerk, met het verzoek hun studenten te wijzen op de enquête.

Het contact met docenten, teamleiders Burgerschap, schoolhoofden, afdelingen Marketing & Communicatie, websitebeheerders en ons netwerk was intensief na persoonlijk contact. We waren aangenaam verrast door de bereidwilligheid van al deze stakeholders om zich voor de enquête in te zetten. Bijdragen aan het welslagen van de enquête bestonden bijvoorbeeld uit het delen van de enquêtelinks met collega's, het plaatsen van de enquête op het digitaal prikbord van de school, het mailen van de enquête naar studenten, het behandelen van de enquête in de klas en het inventariseren van andere mogelijkheden om aandacht te genereren voor de enquête. Deze intensieve werkwijze leverde de volgende respons op: 36 docenten en 72 studenten.

De respons onder docenten is met 36 van de beoogde 67 goed te noemen. Dit in tegenstelling tot de studenten. In totaal is de respons onder studenten 72. Veel studenten, die door hun docent waren verzocht de enquête in te vullen, gaven tijdens de enquête aan het 4FREE magazine niet te kennen. Als gevolg hiervan is minder dan de helft van de studentenreacties goed bruikbaar. Het is onbekend hoe groot het totaal aantal studenten in Nederland is dat het 4FREE-magazine en/of de website gebruikt. Hierdoor is het niet mogelijk representatieve uitspraken over de totale groep studenten te doen.

## 2.4 Bereikte docenten en studenten

### *Bereik kwalitatief onderzoek*

Een wens van de opdrachtgever was om in het kwalitatieve onderzoek zoveel mogelijk diversiteit aan te brengen in de klassen in termen van type opleiding en de ligging (niet alleen mbo's binnen de Randstad maar ook daarbuiten). Uiteindelijk zijn we hierin geslaagd. We hebben focusgroepen en observaties af kunnen nemen in zes verschillende gemeenten: Amersfoort, Amsterdam, Leeuwarden (2 keer), Lelystad, Stadskanaal en Utrecht. Variatie was er ook in type opleiding: bouwkunde, detailhandel, onderwijsassistent, pedagogisch medewerker, secretaresse, social work en verpleegkunde. Bij de opleiding bouwkunde waren er vrijwel alleen jongemannen. Bij de opleiding pedagogisch medewerker, secretaresse en verpleegkunde waren er uitsluitend jonge vrouwen. Bij de overige opleidingen waren de jonge vrouwen in de meerderheid. Vier klassen bestonden vrijwel uitsluitend uit autochtone studenten. In twee klassen waren autochtone studenten juist niet of nauwelijks aanwezig. In de overige twee klassen was het aantal studenten met en zonder migratieachtergrond ongeveer gelijk.

---

<sup>2</sup> Twee weken na de mails van EDG-media naar de bestellers was de respons onder studenten: vijf.



### *Bereik kwantitatief onderzoek*

Als het gaat om de bereikte docenten en studenten voor de enquêtes kunnen we ook de achtergrondgegevens schetsen van beide respondentgroepen. We beschrijven eerst het profiel van de docenten, daarna het profiel van de studenten en we eindigen met een cijfermatige onderbouwing in een tabel.

### *Profiel docenten*

Tot voor kort hadden scholen een 'open' resultaatverplichting voor het onderwijsaanbod op het gebied van burgerschap. In de praktijk resulteerde dit in scholen die het vak burgerschap in het curriculum opnamen en in scholen die burgerschapsonderwijs in meerdere vakken integreerden. Deze tweedeling is terug te zien bij de docenten die de enquête invulden. Ruim een derde van de docenten geeft het vak burgerschap of geeft het in combinatie met een ander vak, bijvoorbeeld studieloopbaan of omgangskunde. Bijna de helft van de docenten geeft een vak waarin burgerschap is geïntegreerd, zoals maatschappijleer, sociaal werk of verpleegkunde. Van een minderheid is onbekend of zij burgerschap als apart vak verzorgen of als onderdeel van meerdere vakken.

De ervaring van docenten met onderwijs in burgerschap verschilt. Ruim een derde verzorgt het vak drie jaar of korter. Een aantal docenten geeft vier tot vijf jaar les in burgerschap. Een kleine minderheid geeft langer dan zeven jaar les in dit vak. Van een aantal docenten is de onderwijservaring in burgerschap onbekend.

De overgrote meerderheid van de docenten geeft les op een BOL. BOL staat voor beroepsopleidende leerweg. Dit is een studierichting waar studenten naast vastgestelde contacturen op school praktijkervaring opdoen in de vorm van stages. Studenten die aan een BOL studeren, zijn voor het grootste deel van de opleiding op school te vinden. Een minderheid van de docenten geeft les op een BBL. Deze afkorting staat voor beroepsbegeleidende leerweg.

Docenten verzorgen lessen binnen vier opleidingsniveaus. De meeste docenten geven les op niveau 3 en 4. Niveau 3 is vakgericht en leidt op tot beroepen als verzorgende en eerste monteur. Niveau 4 leidt op tot beroepen in het middenkader, zoals filiaalbeheerder en activiteitenbegeleider.

Een kwart van de docenten werkt in de Noordelijke provincies (Friesland en Groningen). De rest is werkzaam in de overige provincies. Slechts enkele docenten uit de randsteden Utrecht en Den Haag hebben meegewerkt aan de enquête. Docenten uit grote steden als Rotterdam en Amsterdam gaven geen respons. Er is geen duidelijke reden aan te wijzen waarom relatief weinig docenten uit de Randstad aan de enquête hebben meegewerkt. Onder deze groep hebben we intensief geworven.

### *Profiel studenten*

Van de 72 studenten geven 27 informatie over hun achtergrond. Van dit aantal weten we dat zij:

- minimaal 15 jaar oud zijn. De oudste is 25 jaar. Bijna tweederde is 18 jaar of jonger;



- in Nederland geboren zijn, net als de meeste van hun ouders. Een kleine minderheid heeft een ouder die niet in Nederland geboren is;
- vooral tot het vrouwelijke geslacht behoren;
- bijna allemaal een opleiding volgen in de sector Zorg en Welzijn;
- twee jaar geleden of korter op het ROC zijn ingestroomd;
- voornamelijk een opleiding volgen op niveau 4;
- bijna allemaal onderwijs volgen aan een BOL;
- vooral in de Noordelijke provincies woonachtig zijn.

Tabel 1 bevat de hierboven besproken karakteristieken van de docenten en studenten. Sommige cijfers bij de docenten tellen op tot meer dan 36. Dit komt omdat docenten in meerdere leerjaren en op meerdere opleidingsniveaus lesgeven.

Tabel 1 Achtergrondkenmerken van docenten en studenten enquête

<b>DOCENT (36)</b>		<b>STUDENT (27)</b>	
Geeft les op onderwijsniveau	Aantal	Onderwijsniveau	Aantal
1	3	3	5
2	14	4	22
3	18		
4	17		
Opleidingsrichting	Aantal	Opleidingsrichting	Aantal
Landbouw	1	Economie	1
Economie	8	Zorg en Welzijn	26
Techniek	6		
Zorg en welzijn	13		
Overig	6		
Schooltype	Aantal	Schooltype	Aantal
BOL	23	BOL	25
BBL	6	BBL	2
Onbekend	7		
Stad	Aantal	Stad	Aantal
Leeuwarden	2	Groningen	6
Heerenveen	1	Friesland	10
Leiden en Gouda	1	Utrecht	9
Leiden	1	Roosendaal	2
Utrecht	1		
Den Haag	1		
Stadskanaal	5		
Kampen	1		
Zwolle	4		
Naaldwijk	1		
Edam-Volendam	1		
Eindhoven	1		
Nijmegen	1		
Oss, Cuijk & Veghel	1		
Emmen	1		
Hengelo	1		
Horst	1		
Emmeloord	1		
Onbekend	10		
Leerjaar	Aantal	Leerjaar	Aantal
1	17	1	15
2	14	2	12
3	8		
4	1		
Ervaring met burgerschap	Aantal	Leeftijd	Aantal
<= 3 jaar	14	<=18	17
4-5 jaar	4	>19	10
>=7 jaar	9		
Onbekend	9		
Hoofdvak is burgerschap?	Aantal	Etnische herkomst student	Aantal
Alleen of combi	11	Nederland geboren	26
Geïntegreerd	17	Moeder in Nederland geboren	24
Onbekend	8	Vader in Nederland geboren	23
		Sekse	Aantal
		Vrouw	20
		Man	3
		Onbekend	4

## 3 Mbo–studenten over 4 en 5 mei

### 3.1 Onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van deelstudie 1. De vraag die hierin centraal staat is welke betekenis en waarde mbo-studenten toekennen aan 4 en 5 mei. Om deze hoofdvraag te beantwoorden hebben we de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Welk betekenis kennen jongeren toe aan vrijheid?
2. In hoeverre is er sprake van betrokkenheid bij en deelname aan 4 en 5 mei?
3. In hoeverre is er draagvlak onder jongeren voor het herdenken en vieren op 4 en 5 mei en welke argumenten dragen zij hierbij aan?
4. In hoeverre geven beide dagen jongeren al dan niet een gevoel van verbinding met andere Nederlandse burgers en waarom?
5. Op welke manieren kan volgende de studenten de betrokkenheid van jongeren bij 4 en 5 mei versterkt worden?

### 3.2 Betekenisgeving aan vrijheid

Jongeren omschrijven vrijheid als de mogelijkheid om keuzes te maken in het leven zonder dat er van buitenaf allerlei beperkingen worden opgelegd die dit verhinderen. Vrijheid verwijst dus voor hen naar de ruimte om zelf te kunnen bepalen in plaats van dat anderen voor hen bepalen. In de groep met studenten verpleegkunde formuleren de jongeren een aantal mooie definities:

*“Vrijheid is doen en laten wat ik zelf wil zonder daarin beperkt te worden” (student verpleegkunde).*

*“Zelfstandige keuzes maken, een eigen mening uiten en mijzelf ontwikkelen op de manier die ik zelf wil” (student verpleegkunde).*

*“Vrijheid is dat je jezelf kan ontwikkelen binnen de mogelijkheden die er zijn” (student verpleegkunde).*

Daarnaast is vrijheid een relationeel begrip voor jongeren. Vrijheid doet zich gelden in relatie tot anderen. Jongeren geven aan dat vrijheid alleen mogelijk is als je elkaar de ruimte geeft en respecteert. Deze opvatting van vrijheid zien we bij (sommige) jongeren die we voor het kwantitatief deelonderzoek hebben geënquêteerd.

*“Vrijheid is voor mij zowel je verbaal als fysiek kunnen uiten zonder negatieve reacties te krijgen. Verbale vrijheid is natuurlijk ok zolang er geen agressie, racisme, seksisme voorkomt” (student opleiding onbekend).*

*“Vrijheid is dat je kunt doen en zeggen wat je wilt zolang niemand anders er last van heeft en het dus niet beledigend is” (student sector zorg en welzijn).*

*“Vrijheid is dat je ook mag zijn wie je wil en dat een ander je hier niet om mag discrimineren (student opleiding onbekend).*

Vrijheid heeft volgens de jongeren betrekking op uiteenlopende principes, namelijk:

- Vrijheid door vrede en veiligheid;
- Vrijheid van meningsuiting;
- Vrijheid van geloof;
- Vrijheid door gelijke behandeling ongeacht de achtergrond van mensen (genoemd worden bijvoorbeeld gelijke rechten tussen mannen en vrouwen en vrijheid ten aanzien van seksuele oriëntatie);
- Vrijheid om onderwijs te genieten en om een passende opleiding en werk te kiezen;
- Vrijheid om een eigen identiteit te ontwikkelen en ‘jezelf’ te kunnen zijn;
- Vrijheid om social media te gebruiken;
- Vrijheid om de vrije tijd zelf in te vullen (zoals in het weekend);
- Vrijheid om de woonplek te bepalen;
- Vrijheid door recht op verzorging en medicijnen;
- Vrijheid door recht op privacy;
- Vrijheid om familie en vrienden te kunnen bezoeken;
- Vrijheid in relatie tot anderen.

De jongeren noemen verschillende factoren die de vrijheid (kunnen) beperken:

- Oorlogen en aanslagen;
- Vooroordelen op basis van huidskleur;
- Cyberpesten op social media;
- Ondermijning privacy;
- Wetten, regels en plichten (zoals leerplicht);
- Grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, verbod op discriminatie;
- Roddelcultuur waardoor mensen bang zijn om persoonlijke kwesties te delen;
- Ouders die voor hun kinderen beslissen;
- In de gaten gehouden worden door overheid, ouders en leeftijdsgenoten.

Waar 4 en 5 mei in het teken staan van het herdenken van oorlog en het vieren van de vrijheid in termen van vrede en veiligheid, is dit lang niet altijd de eerste associatie die jongeren bij vrijheid hebben. Slechts enkele jongeren relateren vrijheid aan vrede en veiligheid en aan oorlog en aanslagen. Sommigen van hen geven blijk zich ervan bewust te zijn dat vrede niet vanzelfsprekend is:

*“Vrijheid is niet om hoeven te kijken op straat” (student sector zorg en welzijn).*

*“Vrijheid is dat je op straat kan lopen zonder dat mensen je neerschieten” (student secretaresse).*

*"Ik vind het ook wel iets spannends, dat je niet weet hoe lang het nog duurt. Als je alles hoort....Rusland, aanslagen bij buurlanden. Je gaat wel denken, misschien krijgen we ooit eens oorlog. Het is niet onrealistisch dat het gebeurt. Je denkt wel: hoe lang gaat de vrijheid nog duren?" (student verpleegkunde).*

*"Bij een concert denk je nu wel: dit is een perfect moment om een aanslag te plegen. 5 jaar geleden dacht je daar niet over na. Nu wordt je je daar wel heel bewust van" (student verpleegkunde).*

Bovendien maken bovenstaande opsommingen duidelijk dat jongeren vrijheid ook associëren met allerlei andere zaken.<sup>3</sup> Eén jongedame noemt zelfs expliciet dat vrijheid voor haar niet in het teken staat van oorlog:

*"Als ik aan vrijheid denk, denk ik niet aan oorlog en dingen die verkeerd gaan" (student onderwijsassistent).*

Niet alle belemmeringen van de vrijheid worden per definitie als negatief gezien. De leerplicht, wet- en regelgeving en het verbod op discriminatie wordt door een aantal jongeren als legitieme begrenzingsen gezien van de vrijheid. De studenten formuleren het als volgt:

*"Vrijheid gaat over vrijheid van meningsuiting. Je kunt tot op zekere hoogte zeggen wat je wil, maar discrimineren kan niet" (student social work).*

*"Je hebt leerplicht...zulke dingen begrijp ik, dat zijn regels die moeten en dan sta ik achter. Maar er zijn ook regels, dat ik denk pff...dat mag ik toch zelf bepalen?" (student sociaal work).*

*"Vrijheid is doen wat je wil doen zolang het binnen de wet is" (student social work).*

Concluderend kan worden gesteld dat jongeren op verschillende niveaus over vrijheid spreken, namelijk op individueel, relationeel en institutioneel niveau.

### 3.3 Betrokkenheid en deelname aan 4 mei

De meeste studenten nemen deel aan 4 mei door 2 minuten stil te zijn. Het aantal studenten dat op deze manier meedoet aan de dodenherdenking verschilt wel sterk per klas. In vier klassen doet (vrijwel) iedereen mee en in twee klassen is het aantal studenten dat wel en niet meedoet ongeveer gelijk. Verder is er één klas waar de meerderheid juist niet meedoet.

---

<sup>3</sup> Belangrijk om in dit verband op te merken is dat de focusgroepen starten met vragen over welke betekenis zij toekennen aan vrijheid. Er is dus nog niet gesproken over 4 en 5 mei. In die zin zijn de andere associaties met vrijheid niet verwonderlijk. Overigens krijgen de jongeren tijdens de introductie wel te horen dat er in deze studie aandacht uitgaat naar hoe jongeren in verschillende regio's in Nederland denken over het herdenken van de Tweede Wereldoorlog en het vieren van vrijheid.

In die laatste klas nuanceren jongeren hun beperkte betrokkenheid wel door op te merken dat meedoen mede afhankelijk is van de sociale context. Als je in het bijzijn bent van vrienden of collega's die wel stil zijn, dan pas je je aan door zelf ook twee minuten stil te zijn. Een ander geeft juist aan alleen stil te zijn, als hij thuis is.

*"Het ligt ook aan je omgeving. Stel dat iedereen, of als al je vrienden stil zijn, dan doe je mee. Maar andersom, als ze dat niet doen, doe jij het ook niet" (student onderwijsassistent).*

*"Alleen als ik thuis ben, anders doe ik het niet" (student detailhandel).*

Er zijn twee redenen waarom studenten meedoen aan de dodenherdenking. Een veel genoemd argument is dat het respectvol is. Een respectvolle houding is volgens studenten op zijn plaats, omdat we dankbaar en bewust moeten zijn dat we nu in vrijheid kunnen leven dankzij de Nederlandse soldaten die voor ons gevochten hebben.

*"Zij hebben wel voor ons gevochten zeg maar. Als dat niet was gebeurd, weet je niet hoe het nu zou zijn" (student social work).*

*"Ik doe de 2 minuten stilte eigenlijk altijd, ik heb nog nooit een jaar overgeslagen. Waarom? Ik denk gewoon een beetje respect tonen" (student detailhandel).*

*"Ik besef dat er mensen zijn die voor ons gevochten hebben. Wat als dat niet was gebeurd? Hoe had Nederland er dan uit gezien? Sowieso denk ik aan alle oorlogsslachtoffers" (student onderwijsassistent).*

*"Mensen hebben hun levens gegeven voor de vrijheid" (student secretaresse).*

Andere argumentaties laten zien dat het voor studenten een kwestie van gewoonte is. Twee minuten stilte is de maatschappelijke norm waar je je aan dient aan te passen. Het is een traditie die voor veel studenten vanzelfsprekend in stand gehouden moet worden. Dergelijke argumentaties gaan vaak gepaard met het al genoemde argument dat het respectvol is om stil te zijn.

*"Ik ben wel stil. Het is toch traditie, dat doe je gewoon uit respect. Dan ben je gewoon even stil" (student bouwkunde).*

*"Ik doe het bewust uit respect, anders word je ook raar aan gekeken door anderen" (student social work).*

*"Ik doe het gewoon uit respect en niet zozeer uit bewustzijn voor die slachtoffers, maar uit respect naar andere mensen" (student social work).*

Er is ook kritiek op de neiging van mensen om vanuit gewoonte op bijna routinematige wijze deel te nemen aan 4 en 5 mei dan wel dit van anderen te verwachten:

*"Ik heb soms een beetje het idee dat de meeste het doen omdat ze het gewoon moeten doen, maar het komt niet puur uit jezelf. Het is puur een idee, een traditie. (...) Net zoals dat je op straat loopt in een dorpje dat je hoi zegt. Het is normaal, maar het slaat nergens op" (student social work).*

*"Ik was bij een vriendin en we waren het vergeten. En toen was er een man die uit het raam hing. Hij vroeg ons: zijn jullie net twee minuten stil geweest? Ik was best wel getriggerd. Het voelde als: je woont hier dus je moet geven om de geschiedenis" (student onderwijsassistent).*

Een veelgenoemde reden om niet deel te nemen aan 4 mei is dat mensen er simpelweg niet aan denken en het vergeten. Ze zijn in beslag genomen door andere bezigheden. Het is dus niet zo dat deze studenten bewust niet meedoen. Soms ligt het aan bijzondere omstandigheden. Zo geeft een student aan dat ze de afgelopen drie jaar niet in Nederland was op 4 en 5 mei. Een student geeft aan er niet mee bezig te zijn en daardoor niet door had dat het al 20.00 was.

*"Ik heb het heel onbewust niet gedaan. Ik kwam vanuit werk en toen was het al zover en dacht ik: oh shit. Ik heb het niet doorgehad" (student social work).*

*"Ik vergeet het gewoon. Als je gewoon tv aan het kijken bent, dan vergeet je het gewoon. 20.00 zetten ze dan alles stil op de tv en dan denk ik: oh ja, ik moet ook stil zijn. Ik zat in de tram die dag" (student onderwijsassistent).*

*"Ik stond er niet bij stil, omdat ik de laatste 3 jaren rond die tijd niet in Nederland was" (student pedagogisch medewerker).*

*"Nee ik was niet stil. Ik houd mij er niet mee bezig. Ik had niet eens door dat het 20:00 was. Vroeger op de basisschool deed ik het wel af en toe, samen met mijn moeder" (student pedagogisch medewerker).*

Een andere reden om niet deel te nemen is dat sommige studenten het niet gewend zijn. Ze hebben het niet van huis uit meegekregen. Dit geldt bijvoorbeeld voor een aantal islamitische studenten. Een docent met een Marokkaanse achtergrond vertelt dat het niet gebruikelijk is in deze gezinnen om mee te doen met 4 en 5 mei. In hoeverre dit breed speelt kunnen we op basis van dit onderzoek niet vaststellen.

*"Stel je hebt het echt van huis uit meegekregen. Je zit ieder jaar met je familie twee minuten stil. Maar als je het niet van huis uit hebt meegekregen dan doe je het later ook niet" (student onderwijsassistent).*

Een volgende reden die een keer genoemd is, is dat de dodenherdenking te confronterend is. Hoewel ze aangeeft wel respect te tonen, wordt ze het liefst er zo min mogelijk mee geconfronteerd.



*“Ik vind het niet fijn om geconfronteerd te worden met alle slechte dingen die er gebeurd zijn in de geschiedenis en nu nog steeds gebeuren. Ik vind dat niet prettig. Ik kan daar moeilijk mee omgaan. Het is gewoon te zwaar voor mij. Oorlogsfilms en beelden van de slavernij kan ik allemaal niet kijken. Ik toon wel mijn respect, maar ik vind het niet fijn om er steeds mee geconfronteerd te worden” (student verpleegkunde).*

### 3.4 Betrokkenheid en deelname aan 5 mei

Deelname aan Bevrijdingsdag is voor studenten minder vanzelfsprekend dan de dodenherdenking. Daar waar de meerderheid meedoet op 4 mei, bezoekt in alle onderzochte klassen een minderheid een bevrijdingsfestival. De meeste studenten die op 5 mei een bevrijdingsfestival bezoeken doen dan voor hun plezier.

*“Ik heb het gevierd, ik ging naar een bevrijdingsfestival in Groningen. Daar zijn altijd leuke artiesten” (student social work).*

*“Op 5 mei vier ik feest” (student bouwkunde).*

*“Ik ga gewoon voor de gezelligheid” (student secretaresse).*

Ze genieten van hun vrije dag, maar ze staan niet bewust stil bij de relatieve vrijheid die er in Nederland is. Er is veel overeenstemming onder de studenten dat ze op 5 mei alleen aan het festival en feestvieren denken. Een docent detailhandel merkt hierover op dat als ze vraag wat we eigenlijk vieren op 5 mei studenten ‘weet ik veel’ roepen. Een docent bouwkunde deelt deze indruk en legt uit dat 5 mei een feestdag is waarop de studenten vooral feesten. Waarom ze feesten, weten ze niet volgens deze docent. In onderstaande citaten is te lezen hoe een aantal studenten zelf argumenteert over feestvieren op 5 mei en stilstaan bij de vrijheid:

*“Bij 5 mei denk ik dat je er meer van geniet, dan dat je er echt bij stilstaat” (student detailhandel).*

*“Ik zie het gewoon als een vrije dag. Soms ga ik wel naar een festival. Je gaat voor de gezelligheid, niet om de vrijheid te vieren” (student detailhandel).*

*“5 mei is het gewoon feest en ben je gewoon blij dat het een feestdag is. Daar sta je niet zozeer bij stil” (student social work)*

*“Natuurlijk is er een dubbele boodschap bij 5 mei en dat weet je ook wel, maar je denkt er niet echt bij na terwijl je aan het feesten bent” (student social work).*

In de manier waarop de studenten redeneren over 4 en 5 mei is dus een duidelijk contrast te zien. Niet alleen is de betrokkenheid op 4 mei groter. Ook de mensen die wel op 5 mei participeren doen dat niet om bewust stil te staan bij de vrijheid, maar omdat ze willen genieten van hun vrije dag. Dit staat haaks op de bevinding dat veel studenten het wel belangrijk vinden om bewust stil te staan bij de doden tijdens de dodenherdenking. Dit

contrast is niet bij alle studenten aanwezig. Sommige studenten noemen dat ze wel degelijk (een beetje) stilstaan bij de vrijheid op 5 mei.

*"Het hoort erbij. Zowel feestvieren als stilstaan bij dat je vrij bent. Je denkt er toch een beetje aan onbewust" (student bouwkunde).*

*"Ik doe het {bevrijdingsfestivals bezoeken} omdat ik het heel leuk vind, het is niet dat ik er echt bij stil sta dat we vrij zijn. Wel een beetje. Vooral op 4 mei herdenk je alles. Dat is niet echt op 5 mei" (student social work)*

*"Wij mogen de vrijheid vieren. Dat is toch ook de bedoeling. Ik sta daar wel bij stil. Ik denk er niet heel erg bij na, maar ik denk wel dat ik er daarom heen ga" (student social work).*

*"Ik doe wel met een biertje: proost op onze vrijheid!" (student social work).*

*"Het is traditie dat je rust geeft en daarna gewoon losgaat. Ik sta dan ook echt stil bij de vrijheid" (student verpleegkunde).*

*"Ik heb hetzelfde, maar het is voor mij geen traditie. Ik ga niet elk jaar naar een bevrijdingsfestival. Nu kwam het toevallig zo uit. Maar ik sta er wel bij stil hoor" (student verpleegkunde).*

Een andere verpleegkunde student gaat wat uitgebreider in op het verschil tussen 4 en 5 mei. Naast verschillen in de mate van bewust stilstaan bij wat er is gebeurd wijst deze student erop dat 4 mei een maatschappelijke plicht is terwijl deelname aan 5 mei een kwestie is van persoonlijke keuze:

*"4 mei doe je heel bewust, dat is heel beladen. Dat doe je gewoon omdat je het altijd doet en anders geen respect toont. Ik vind dat je dat als Nederlandse burger gewoon moet doen. En 5 mei is meer gewoon een vrolijke dag. Je staat er wel bij stil 'oh ja, we zijn vrij en dat is niet overal vanzelfsprekend. Je ziet het wel op tv. Ik vind dat 4 mei je plicht is, een kwestie van normen en waarden. 5 mei moet iedereen zelf weten" (student verpleegkunde).*

Vaak zijn het de omstandigheden die maken dat studenten niet deelnemen aan 5 mei. Veel studenten werken die dag. Anderen noemen dat het niet uit kwam, het te warm was, dat ze ziek waren of niet in Nederland waren. Een enkele keer geven mensen aan bewust geen 5 mei te vieren, onder meer omdat de oorlog en de bevrijding lang geleden plaatsvonden. Anderen vieren het niet omdat ze het van huis uit niet hebben meegekregen of omdat ze vinden dat er niet overal in de wereld vrijheid en vrede is.

*"Ik vond het te warm om naar een festival te gaan. Ik ging varen. Ik had geen zin in een mensenmassa" (student verpleegkunde).*

*"Ik vier het niet. Het is zo lang geleden, ik sta er niet echt bij stil" (student bouwkunde).*

### 3.5 Draagvlak voor 4 en 5 mei

Er is een breed draagvlak onder studenten voor de dodenherdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei. Ze spreken over het belang van respect en dankbaarheid voor de soldaten die voor onze vrijheid hebben gevochten. Ze vinden het belangrijk dat mensen hier respect voor opbrengen, zich hier bewust van zijn en niet vergeten wat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft voorgedaan.

*"We prijzen de mensen die toen gestreden hebben voor Nederland. Dat is goed, want die mensen zijn wel daadwerkelijk doodgegaan voor Nederland. (...) Op zich is dat wel zonde eigenlijk dat het niet meer leeft onder jongeren. Als ze het allemaal niet hadden gehaald, dan waren we hier echt niet hoor. Het is niet mooi dat heel veel mensen er helemaal niet eens aan denken. Ze denken alleen maar: kom het is 5 mei, we gaan veel plezier maken. Misschien hebben ze het ver in hun achterhoofd, maar ze komen niet bijeen om eraan te denken. Sommige weten niet eens wat er gaande is en wat er is gebeurd"* (student detailhandel).

*"Ik vind wel dat we een moment moeten vasthouden dat we een dag hebben waarop we stilstaan dat wij gelukkig nog wel vrijheid hebben. Die mensen hebben voor onze vrijheid gevochten en gelukkig is het sindsdien zo gebleven"* (student verpleegkunde).

*"Het is wel belangrijk. Het zijn toch Nederlanders die hun vrijheid voor ons hebben gegeven zodat wij nu hier op school kunnen zitten en een studie kunnen volgen"* (student social work).

*"Lekker laten zo. De soldaten hebben voor ons gevochten. Daar moet je gewoon respect voor hebben"* (student bouwkunde).

*"Ik vind het wel goed om in stand te houden. Dat mensen niet vergeten wat er toen gebeurd is. Anders hadden wij nu helemaal niet in vrijheid geleefd"* (social work).

Bij enkele jongeren zien we een zekere onverschilligheid of juist een kritische houding. Een student geeft aan het niet heel belangrijk te vinden, een ander vraagt zich af waarom we vrijheid vieren en weer een ander noemt 5 mei minder belangrijk dan 4 mei omdat er niet overall vrijheid is in de wereld. Een vierde student vindt de oorlog uit het verleden geen reden om de vrijheid tegenwoordig te vieren. Bij een vijfde student spelen religieuze overwegingen een rol.

*"Ik vind het niet erg als je niet meedoet op 4 mei. Ik vind dat je het zelf mag weten. Uiteindelijk wil ik het uit respect meestal wel proberen. Maar ik vind het niet heel erg belangrijk"* (student social work).

*"Waarom vieren we het eigenlijk? Ik zou het niet weten"* (student pedagogisch medewerker).

*"5 mei is minder belangrijk. Er is niet overal vrijheid dus" (student pedagogisch medewerker).*

*"Als ik aan vrijheid denk, denk ik niet aan oorlog en dingen die verkeerd gaan. Ik vind 4 en 5 mei niet een reden om mijn vrijheid te vieren. (...) ik vind het wel een mooi gebaar. Maar het is denk ik niet hoe ik het zou inrichten" (student onderwijsassistent).*

*"Ik waardeer dat mensen het doen, maar in mijn geloof - de islam - is stilstaan niks. In de Islam wens je het beste voor mensen die het slecht hebben. Ik geloof dat als ik iets wil van God dat het op een goede tijd komt of gebeurt. Voor mij is stilstaan niet iets bijzonders. Het is stilstaan bij het verleden, bij oorlog maar het gebeurt nog steeds. Bijvoorbeeld in Afrika, daar is hongersnood. Ik kan alleen maar het beste wensen voor zulke mensen in plaats van stilstaan en denken" (student detailhandel).*

In de meeste gevallen staan de dodenherdenking en Bevrijdingsdag zelf niet zozeer ter discussie, maar wel is er wel discussie over de manier waarop het wordt ingevuld. Zo meent een student social work bijvoorbeeld dat het niet nodig is om er twee dagen voor uit te trekken. Een andere student social work (overigens uit een andere klas) is van mening dat 4 en 5 mei onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:

*"Ik snap niet zo goed waarom we er in Nederland twee dagen over doen. Het klinkt misschien heel gek dat ik dat zeg, maar toen wij bevrijd werden gingen mensen meteen de straat op om het te vieren. Die waren meteen blij. Ze gingen meteen de vlag uithangen. En wij kiezen er nu voor om het in twee dagen te doen. Op 4 mei is het dan een half uur van 19.30 tot 20.00 uur bomvol, er worden kransen gelegd en daarna loopt het ook op heel veel plaatsen weer leeg. Ik vraag mij af waarom we niet alles op één dag doen" (student social work).*

*"4 en 5 mei horen bij elkaar. Er is geen bevrijdingsfestival zonder 4 mei en er is geen 4 mei zonder Bevrijdingsdag, dus het moet wel bij elkaar. Ik vind het mooi dat we eerst herdenken en dat we daarna vieren dat we nu vrij zijn. Het is dan ook iets minder zwaar voor de mensen die het hebben meegemaakt" (student social work).*

Veel discussie en onenigheid is er over de vraag of er op 4 mei meer aandacht zou moeten zijn voor allerlei groepen slachtoffers van oorlogsgeweld wereldwijd, nu en in het verleden. Er zijn klassen waar iedereen van mening is dat tradities als 4 en 5 mei niet veranderd mogen worden. Hiertegenover staan klassen waar een (ruime) meerderheid juist van mening is dat het herdenken van slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog te beperkt is. Zij vinden het belangrijk dat er meer aandacht komt voor oorlogsleed onder andere groepen. Overigens lopen deze gepolariseerde posities niet langs etnische lijnen. Onder studenten met een migrantenachtergrond zijn er wel zowel voor- als tegenstanders van een brede benadering van 4 en 5 mei. Ook onder autochtone studenten worden beide posities ingenomen.

Welke argumenten zetten jongeren in om hun posities te onderbouwen? De tegenstanders van een aanpassing van 4 en 5 mei gebruiken verschillende argumenten. Sommige

studenten zijn heel resoluut. Zij presenteren het als vanzelfsprekende Nederlandse gewoonten en tradities die niet aangepast moeten worden. Aangezien we in Nederland leven is het voor hen 'logisch' dat we onze aandacht richten op Nederlandse slachtoffers. Het is een kwestie van aanpassen aan deze maatschappelijke norm. Anders kunnen mensen maar beter teruggaan naar 'hun land van herkomst' of in een ander land herdenken. Onder deze jongeren leeft het gevoel dat Nederlandse tradities steeds meer onder druk staan, vaak door een kleine groep mensen met een migrantenachtergrond. In een klas met bouwkunde studenten wordt dit standpunt breed gedeeld. In een klas met social work studenten zijn het individuele standpunten die juist discussie oproepen. Zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien, zijn er ook social work studenten met andere opvattingen.

*"Ze moeten zich gewoon aanpassen. Doe je dat niet, dan ga je maar weg"* (bouwkunde).

*"We wonen toch gewoon in Nederland. Als je die slachtoffers wil herdenken dan ga je toch lekker ergens in een ander land herdenken"* (student secretaresse).

*"Als ze het er niet mee eens zijn, waarom komen ze dan naar Nederland? Dan moeten ze maar teruggaan"* (student bouwkunde).

*"Het wordt zo onmogelijk gemaakt. Net als de zwarte piet discussie. Het gaat gewoon nergens over. 2 minuten stilte: houdt het gewoon zo. Nu is er zo'n discussie. Net als bij zwarte piet. Houdt het gewoon zo, het is een Nederlandse traditie. Waarom wordt er over elk ding zo moeilijk over gedaan? (...) Dan rot je maar op als je het er niet mee eens bent"* (student social work).

*"Je weet dat het op deze manier hier herdacht en gefeest wordt. Heb daar vrede mee"* (student social work).

*"Wij zijn nou eenmaal gewoon Nederland. Eigenlijk is het best logisch dat we onze eigen slachtoffers herdenken, want we zijn gewoon Nederland"* (student social work).

Andere studenten die 4 en 5 mei niet graag zien veranderen, benadrukken dat andere groepen wel degelijk het recht moeten hebben om zelf te bepalen wie ze willen herdenken. In hun beleving biedt de huidige vorm daar echter voldoende ruimte voor. Er is geen verplichting om (uitsluitend) stil te staan bij Nederlandse oorlogsslachtoffers. Bovendien leeft niet het idee dat 4 mei alleen bedoeld is voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Dit standpunt werd vooral breed gedeeld in de twee klassen met social work studenten.

*"Ik weet niet beter dan dat het voor iedereen is die voor onze vrijheid heeft gevochten en dat hoeft niet alleen persé voor mensen uit de Tweede Wereldoorlog"* (student verpleegkunde).

*"Bij mij leefde niet het idee dat we specifiek alleen bij Nederland stilstaan"* (student social work).

*"Volgens mij zeggen ze niet dat je alleen de Nederlandse slachtoffers moet herdenken" (student social work).*

*"Ik heb op mijn basisschool geleerd dat je iedereen herdenkt" (student social work).*

*"Het heet dodenherdenking, niet Tweede Wereldoorlog dodenherdenking. Dus als die mensen slachtoffers in Nederlands-Indië willen herdenken dan doe je dat. En als je weer iemand anders wil herdenken, dan doe je dat" (student social work).*

*"Je mag zelf bepalen wie je herdenkt. Het is niet dat de regering zegt: jij gaat daar om 20.00 staan en mag alleen maar Nederlandse oorlogsslachtoffers herdenken. Dus als jij vindt dat ze in Nederland niet voldoende aandacht besteden aan de oorlogsslachtoffers van nu. Je kan er ook voor jezelf bijilstaan. Je hoeft niet persé oproer te veroorzaken om je zin te krijgen" (student social work).*

*"Mijn oma is ook Indisch. Zij staat zowel bij Nederlanders stil als bij Indische Nederlanders. Dat kun je gewoon voor jezelf bepalen" (student secretaresse).*

*"Mensen moeten zelf bepalen wie ze willen herdenken" (student secretaresse).*

Twee studenten noemen dat het herdenken van ander oorlogsleed beter op een andere dag plaats kan vinden.

*"Er zijn toch ook speciale herdenkingen voor andere oorlogen? We hebben in Nederland bijvoorbeeld ook de slavernijherdenking. Als je dat belangrijk vindt, dan moet je daar heen gaan. Daar wordt ook een heleboel aandacht aan besteed" (student social work).*

*"Dat je ook andere slachtoffers wil herdenken dat snap ik heel goed en dat kan natuurlijk ook, maar dat hoor je niet te doen op een dag dat je andere mensen gaat herdenken. Doe dat dan op een andere dag" (social work).*

Anderen stellen hiertegenover dat het niet realistisch uitvoerbaar is om alle slachtoffers op een dag te herdenken of hier aparte dagen voor te organiseren. Een student noemt dat de nadruk moet liggen op het herdenken van de slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog, maar dat er ook beperkt aandacht besteed kan worden aan andere oorlogsslachtoffers.

*"Dan kunnen we voor iedereen wel een dag verzinnen. Dan hebben we niet genoeg aan een jaar" (student verpleegkunde).*

*"Dan kun je het hele jaar door wel feestvieren" (student detailhandel).*

*"Als je het gaat aanpassen dan komt er wel weer een groep die roept: dan wil ik er ook bij" (student social work).*

*“Je kan niet alle slachtoffers herdenken. Hoe wil je een activiteit plannen voor al die mensen met allemaal kransen en dingen? Dat kan ook niet denk ik. Je kan wel in een speech zeggen: laten we ook aan andere oorlogsslachtoffers denken. Maar je hoeft er van mij niet een heel groot ding van te maken. (...) Of aangeven: ook een minuutje voor hen. Maar de nadruk moet liggen op de Tweede Wereldoorlog” (student verpleegkunde).*

Er zijn ook veel studenten die van mening zijn dat 4 en 5 mei wel degelijk aangepast moeten worden. Deze studenten pleiten voor een meer inclusieve opzet van de dodenherdenking en Bevrijdingsdag. Verschillende studenten menen dat het niet gepast is om de vrijheid te vieren zolang er nog oorlog is wereldwijd en zolang mensen in binnen- en buitenland nog gediscrimineerd en uitgesloten worden. Meer draagvlak zou er zijn voor het vieren van de vrijheid als de aandacht op 4 uit zou gaan naar alle oorlogsslachtoffers in het verleden en heden. Studenten noemen dat het dan niet meer uitmaakt waar je vandaan komt. Een verbreding zou een erkenning zijn dat elk leven even zwaar telt. Nu leeft soms het gevoel dat bepaalde levens meer waard zouden zijn en dat er met twee maten wordt gemeten.

*“Dan maakt het niet meer uit waar je vandaan komt” (assistent onderwijsassistent).*

*“Ja, ik vind het eigenlijk op zich wel erg. Dat hen niet worden herdacht. In zoveel landen gaat het slecht en de meeste denken daar niet aan. Andere landen moeten ook herdacht worden, niet alleen Nederland heeft gevochten. Heel veel landen hebben gevochten” (student detailhandel).*

*“Het is ook sneu voor hen, maar ze zijn niet de enige. Ik sta stil bij iedereen die oorlogsleed heeft gemaakt. Haar opa heeft het meegemaakt, dat snap ik. Nu zijn er andere dingen aan de gang. In Israël en Palestina bijvoorbeeld. Het is belangrijk dat dit erkend wordt op tv” (student pedagogisch medewerker).*

*“Ik vind het fijn dat ik in Nederland woon, maar het gaat niet altijd even acceptabel. Soms is het ook best wel schreef. Ik ben zelf Joods, dus ik zou mij soort van related moeten voelen of zo, maar er zijn ook andere dingen gebeurd in Nederland dus dat zou dan net zoveel in de spotlight moeten staan, ook al zijn het geen positieve dingen. Dat gebeurt niet en van de Tweede wereldoorlog wordt dan iets heel groots gemaakt. Alle geschiedenisboeken gaan erover, iedereen kent het. Maar er zijn ook veel dingen die mensen niet weten over Nederland, maar wel zijn gebeurd, zoals de VOC en de slavernij. Als ik dan mensen hoor zeggen: ja, het is allemaal zo erg. Dan denk ik: maar dat is niet het hele verhaal. Ik vind het dan niet de hele waarheid. Dingen worden gewoon weggestopt. Ik vind het niet netjes (...) 4 en 5 mei zijn zo belangrijk maar mensen van andere culturen worden buitengesloten terwijl je zoiets viert. Weet je wel waar je mee bezig bent dan? Dat denk ik dan. Dat is heel erg tegenstrijdig” (student onderwijsassistent).*

*“Ik snap eigenlijk niet waarom de bevrijding op 5 mei gevierd wordt, want er is hier nog steeds discriminatie. Ze organiseren festivals omdat er op die dag bevrijding*



*was, maar er gebeurt nog heel veel discriminatie in de hele wereld" (student detailhandel).*

Verschillende autochtone studenten proberen zich ook in te leven en geven aan de wens voor verbreding te begrijpen, zoals onderstaande social work student:

*"Ik snap het wel. Ik heb dat zelf niet, maar ik snap wel dat iemand anders er ook gewoon verdriet van heeft dat iemand in hun kringen is overleden. Ik denk niet dat ze het willen afschaffen, maar dat ze het wat breder willen trekken. Stel dat er bijvoorbeeld ook iemand praat namens Nederlands-Indië. Dan is het voor hen misschien al klaar" (student social work).*

### 3.6 Gevoelens van verbinding op 4 en 5 mei

Als er gevraagd wordt of de studenten zich verbonden voelen met andere Nederlandse burgers op 4 en 5 mei reageren veel lacherig of ze reageren met een duidelijke ontkenning. Sommige studenten voelen zich ook in andere situaties - zoals tijdens voetbalwedstrijden van het Nederlandse elftal - niet verbonden met andere Nederlanders. Een klas detailhandel geeft aan dat er geen speciale dagen zijn waarop ze zich meer Nederlands voelen dan andere dagen. Een student noemt dat ze geen gevoel van verbinding ervaart, omdat Nederland niet het enige land is dat slachtoffers kent.

*"Nee, ik voel mij niet verbonden. Ik heb dat ook niet bij voetbal" (student verpleegkunde).*

*"Nee, ik denk dan zelf niet alleen aan de slachtoffers van Nederland. Nederland is niet het enige land dat slachtoffers heeft gehad. Dus dan voel ik mij ook niet alleen verbonden met de Nederlandse mensheid" (student onderwijsassistent).*

Toch zijn er ook meerdere studenten die wel gevoelens van verbinding ervaren. Die verbinding richt zich soms tot de mensen met wie ze op dat moment samen zijn en niet zozeer op een abstracte voorstelling van alle Nederlanders. De context waarin zij zich begeven, maakt 4 mei extra bijzonder.

*"Ik moest vorig jaar 4 mei werken in een restaurant. Iedereen was toen twee minuten stil en dat maakt dan wel indruk op je" (student verpleegkunde).*

*"Ik was bij een festival op 4 mei. Het was bijna 20.00. Heel cool. De muziek ging uit. Alle vrijwilligers waren allemaal stil. Dan voel je je een groep en dat we er allemaal aan denken. Echt wow! Dat is de mooiste dodenherdenking die ik ooit heb meegemaakt. Het was echt vet" (student social work).*

Andere studenten denken wel meer aan Nederland als gemeenschap en eenheid. In enkele gevallen gaat dit gepaard met uitspraken dat ze een trotse Nederlander zijn.

*"Je weet dat bijna iedereen dat doet. Dan is het wel een speciaal moment" (student verpleegkunde).*

*"Dat je het met z'n allen doet, dat zorgt wel voor zo'n gevoel" (student secretaresse).*

*Doordat ze voor ons land hebben gevochten, voel ik mij wel een trotse Nederlander. Je bent gewoon samen met je land. Dat we samen een zijn, een eenheid" (student social work).*

*"Omdat je weet dat er in elke stad in Nederland hetzelfde feest is, voel je je wel samen" (student social work).*

### 3.7 Versterken van betrokkenheid onder jongeren

Studenten geven vaak aan dat 4 en 5 mei niet sterk leeft onder leeftijdsgenoten. Hoewel sommige jongeren van mening zijn dat het niet mogelijk is om hun betrokkenheid te versterken, hebben de meeste studenten allerlei ideeën over hoe de betrokkenheid vergroot kan worden. In de eerste plaats geven studenten aan dat het zinvol kan zijn om jongeren meer te betrekken bij de activiteiten door ze een actieve rol te geven.

*"Misschien zou je mbo - en hbo-scholen meer kunnen betrekken bij de ceremonies. Je kunt achter de veteranen zitten of een krans leggen. Vanuit de basisschool kun je meedoen aan een gedichtenwedstrijd of kinderen rozen laten brengen. Op het mbo en hbo is dat niet echt zo en dat is een gemiste kans, omdat ik denk dat er genoeg schrijvers en muzikanten zitten die een bijdrage kunnen leveren" (student social work).*

Verschillende mensen noemen dat het goed en interessant zou zijn om erop uit te gaan en diverse historische plekken te bezoeken, zoals (concentratie)kampen en musea.

*"In Arnhem heb je een heel mooi oorlogsmuseum. Dat kan jongeren het gevoel geven dat je er echt in zit" (student pedagogisch medewerker).*

*"Ik ben naar een concentratiekamp geweest. Daar krijg je echt kippenvel van" (student pedagogisch medewerker).*

*"Ik heb gehoord dat je kippenvel krijgt van het Anne Frank Huis" (student pedagogisch medewerker).*

*"Je moet Westerbork laten zien. Naar plekken toegaan en aan jongeren vertellen wat daar is gebeurd" (student social work).*

Het zou volgens de studenten eveneens goed zijn om informatie over het verleden actief onder de aandacht te brengen op basis- en middelbare scholen. Zoals ook in het volgende hoofdstuk te zien zal zijn, benadrukken verschillende jongeren tevens dat aandacht voor 4 en 5 mei in het mbo-onderwijs belangrijk is. Dit kan via campagnes en voorlichting, maar ook door middel van (gast)lessen. Het is hierbij belangrijk dat er voldoende aandacht is

voor informatie over wat er in het verleden heeft plaatsgevonden; deze kennis is niet vanzelfsprekend bij iedereen aanwezig. Ook uitwisseling van ervaringen en ideeën van studenten wordt als waardevol beschouwd.

*"Misschien in het onderwijs er aandacht aan besteden, in het middelbare onderwijs. Hoe minder aandacht eraan geschonken wordt, hoe minder het leeft. Bij geschiedenis was er wel aandacht voor" (student bouwkunde).*

*"Het moet uit scholen komen. Boeken worden niet gelezen op mbo's" (student pedagogisch medewerker).*

*"Je zou campagnes en voorlichting op scholen kunnen organiseren" (student pedagogisch medewerker).*

*"Op de basisscholen beginnen, niet heel heftig maar een beetje luchtig beginnen dat ze weten dat er mensen zijn die voor ons land hebben gevochten" (student social work).*

*"We moeten meer focussen op wat er toen gebeurd is en niet waarom we het vieren. Ingaan op de Jodenvervolging, wat was dat, waarom en hoe het is gegaan. Dan zie je ook echt wat er gebeurd is (student social work).*

*"Geschiedenis op de middelbare school. Het is toch algemene kennis" (student secretaresse).*

*"Het is goed om opdrachten op het mbo erover te maken en in groepjes erover te praten" (student social work).*

Festivals blijven een goed instrument om 5 mei onder de aandacht te brengen. Bekende Nederlanders en rolmodellen kunnen helpen om de opkomst te verhogen, maar het is wel belangrijk dat zij op een slimme manier worden ingezet. Het risico bestaat dat jongeren uitsluitend voor bekende Nederlanders naar een festival komen en op die dag alleen maar bezig zijn met foto's maken. Het is belangrijk dat deze mensen een verhaal houden op zo'n dag. Dat maakt eerder indruk dan als een docent erover vertelt.

*"Dit jaar was Ronny Flex er. Hij is toch van onze generatie. Dan raak je eerder geïnteresseerd" (student verpleegkunde).*

*"Rolmodellen inzetten, omdat jongeren zich makkelijker in een bepaald onderwerp inleven als ze naar iemand moeten luisteren tegen wie ze opkijken" (student onderwijsassistent).*

*"Het is wel een goede manier om mensen te trekken, maar dan doe je het om de verkeerde reden. Het is niet de bedoeling dat ze er komen om 20.05 met Ronnie Flex op de foto te komen" (student social work).*

*"Ik denk dat die mensen een verhaal moeten houden. Het moet wat groter gemaakt worden. Als zij erover gaan vertellen, blijft het eerder hangen dan bijvoorbeeld bij een leraar. Het is wel je voorbeeld (student social work).*

Zoals eerder in paragraaf 3.5 aan de orde kwam, is het volgens sommige studenten ook nodig om actief uit te dragen dat we op 4 mei niet alleen stilstaan bij slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog, maar bij slachtoffers wereldwijd. Op die manier zou 4 mei meer een dag kunnen worden voor alle mensen ongeacht hun achtergrond.

*"Je kan de betrokkenheid wel verhogen, maar dan vind ik wel dat ze niet alleen de oorlog van Nederland moeten herdenken, maar alle doden in verschillende landen" (student detailhandel).*

*"Ja, want nu denken jongeren: geef ook aandacht aan Palestina. Daar is ook oorlog. Heel veel jongeren zijn daar mee bezig op social media. Ze vinden het echt heel erg dat alleen Nederlanders worden herdacht. En veel andere landen ook. Jongeren houden zich daar mee bezig" (student detailhandel).*

Tot slot, sommige studenten denken dat social media een geschikt instrument is om 4 en 5 mei onder de aandacht te brengen van jongeren. Zoals uit een discussie tussen studenten social work is niet iedereen het hier mee eens.

*"Via social media. Mensen plaatsen: 4 mei ben ik stil. Dat zorgt ervoor dat mensen erover gaan nadenken" (student verpleegkunde).*

*Student 1: "Social media is niet persé ongepast of zo, maar weet wel dat ik daar gewoon langs scroll als ik heel eerlijk ben".*

*Student 2: "Ik zou er ook langs scrollen."*

*Student 3: "Er zitten zoveel mensen op facebook en instagram, dus je kan daar wel mensen bereiken."*

*Student 4: "Twitter is denk ik makkelijker" (studenten social work).*

## 4 Evaluatie educatief lesmateriaal

### 4.1 Onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe mbo-studenten het 4 Free magazine en de digitale lessen waarderen. De volgende deelvragen zijn geformuleerd:

1. Op welke manieren gebruiken docenten en jongeren het 4FREE magazine en de digitale lessen?
2. Hoe oordelen docenten en jongeren over het 4FREE magazine en de digitale lessen?
3. Wat is de impact van het lesmateriaal?
4. Welke factoren belemmeren een effectieve inzet van het materiaal?

### 4.2 Gebruik van het educatief materiaal door docenten en studenten

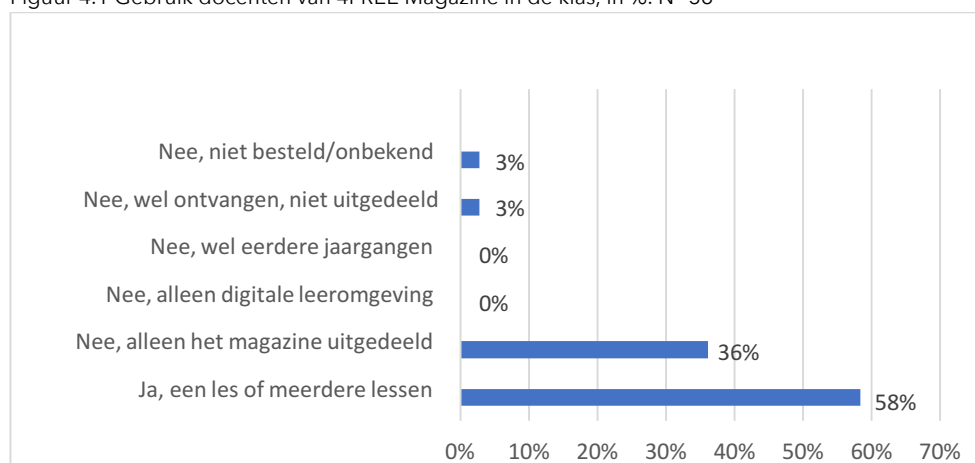
#### Bijna 60% docenten gebruikt 4FREE Magazine in de klas

Bijna 60% van de docenten (21) gebruikt het 4FREE Magazine in de klas. Ongeveer 40 procent geeft het magazine aan studenten mee (13). Slechts een docent deelt het magazine niet uit. Een docent heeft het magazine niet besteld. Redenen om het magazine mee te geven, zijn divers. Onvoldoende tijd wordt het meest genoemd. Een andere reden is het gebruik van ander lesmateriaal.

*“We hebben zelf andere manieren, naast het magazine, om te voorzien in de lessen Loopbaan en Burgerschap. Het magazine geven we ze mee als extra leesgereedschap thuis en/of op school” (docent Economie en Management).*

Docenten noemen ook het onvoldoende aansluiten van het magazine op het taalniveau van de studenten als reden voor het niet behandelen van het magazine in de klas. Een docent gaf als voorbeeld dat het magazine vanwege de taal niet toegankelijk is voor studenten met een vluchtelingenachtergrond. Interessant is dat twee docenten het magazine ter voorbereiding gebruiken op schoolbezoeken aan Westerbork of Normandië.

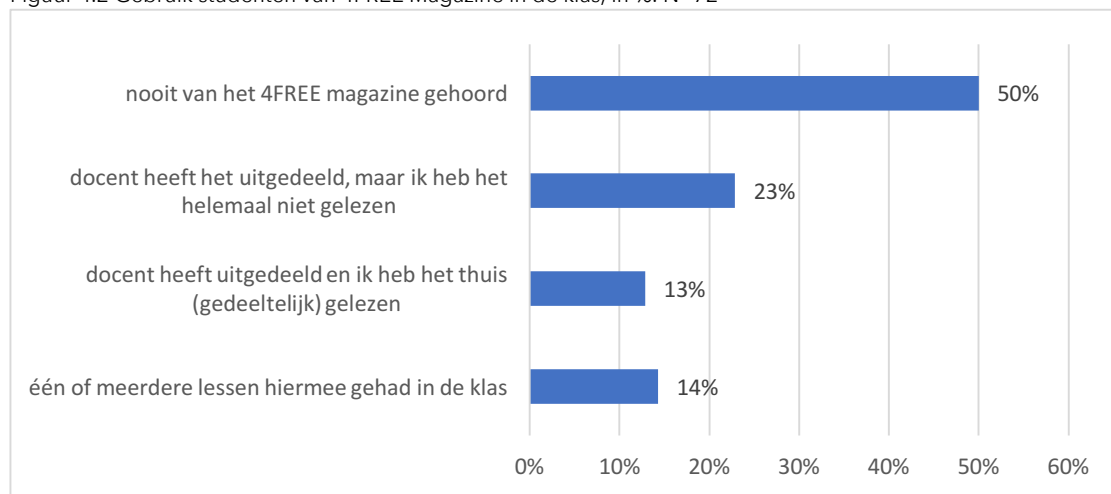
Figuur 4.1 Gebruik docenten van 4FREE Magazine in de klas, in %. N=36



### 50% van de studenten onbekend met het 4FREE Magazine

De helft van de studenten zegt nog nooit eerder van het 4FREE Magazine gehoord te hebben, dit terwijl docenten hen op de enquête hebben geattendeerd. Een kwart heeft het magazine wel ontvangen, maar helemaal niet gelezen. Een minderheid heeft het magazine in de klas behandeld of thuis (gedeeltelijk) gelezen. Hoewel we voorzichtig moeten zijn met een duiding van de uitspraken van studenten, valt op dat zij een andere herinnering hebben aan het lesmateriaal dan hun docenten. In de enquête hebben we hier rekening mee gehouden. Zo hebben we deze vraag over het gebruik van het magazine voorzien van een foto: een van het tijdschrift en een van de website. Desondanks herinneren veel studenten het magazine dus niet.

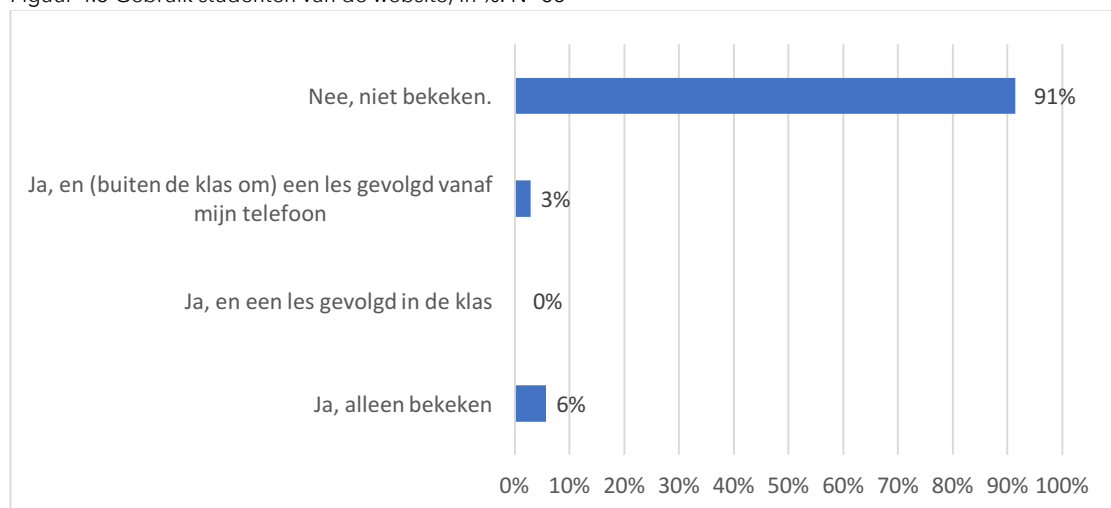
Figuur 4.2 Gebruik studenten van 4FREE Magazine in de klas, in %. N=72



### 91% van de studenten bekijkt de website niet

Praktisch geen enkele student kijkt op de website van 4FREE. De studenten geven echter wel aan de lesthema's behandeld te hebben.

Figuur 4.3 Gebruik studenten van de website, in %. N=35



### Verklaring waarom veel studenten het magazine niet herinneren

Een mogelijke verklaring waarom veel studenten het magazine niet herinneren is dat veel docenten het magazine niet actief gebruiken in de les. We zagen hierboven al dat 40

procent van de docenten het magazine niet gebruikt in de les, maar na afloop van de les meegeeft aan de studenten zodat ze het thuis kunnen lezen. De vraag is hoe docenten gecommuniceerd hebben over het magazine. Een beperkte uitleg kan verklaren waarom studenten het magazine niet of nauwelijks gebruikt hebben. In een groep noemen social work studenten in dit verband ook expliciet dat ze een magazine niet lezen als er verder geen uitleg is en als de relatie met de les niet duidelijk wordt gemaakt. Deze studenten geven aan dat ze om deze reden het magazine hebben weggegooid zonder er ook maar één blik in te werpen. Ze vertellen ook dat ze het magazine mogelijk wel zouden lezen als deze duidelijker ingebed zou zijn in de les. Duidelijk is in elk geval dat meegeven alleen niet voldoende is en weinig oplevert. De onderstaande uitwisseling tussen studenten en een docent illustreert deze bevinding:

Student 1: *"We kregen het op het einde van de les, dan gooi je het weg. Ik vind het wel interessant, maar je gaat er niet meer naar kijken als je thuis bent".*

Student 2: *"Dan vind ik dat je er een hele les over had moeten doen en dan tijdens de les uitdelen. Als je het aan het einde van de les krijgt of in de pauze, dan ga je daarna naar de volgende les en dan denk je er niet meer aan."*

Docent: *"Maar hij zit nog wel in je tas. Als je het dan thuis uitpakt..."*

Student 2: *"Ja, dan gooi je het weg."*

Docent: *Lezen is niet echt jouw ding he?*

Student 2: *"Jawel, maar we hebben ook niet echt een intro gekregen. Het was meer dat het boekje werd uitgedeeld en er werd gezegd dat het over 4 en 5 mei ging." (...)*

Student 2: *"Kijk hier, er worden nu {verwijst naar de focusgroep} een aantal vragen gesteld, er komen gesprekken los, mensen gaan dingen vertellen en mensen gaan dingen delen. Als er een boekje wordt uitgedeeld en een docent begint te vertellen waar het over gaat en vraagt of iemand iets kent wat ermee te maken heeft dan komen de gesprekken los. En dan denk je misschien ook: oh, ik ga het boekje toch ook nog even doorbladeren."*

Student 1: *"Ja, dan vinden veel meer mensen het ook interessant. Als je het erover hebt, als je erover praat."*

Student 2: *"Dat je op zijn minst een inleiding erover geeft".*

Student 1: *"Ja en dan hoor je ook hoe anderen erover denken. Dat is ook heel interessant".*

Student 2: *"Ja, dit vind ik leuk" (verwijzend naar de focusgroep).*



De desbetreffende docent vertelt vervolgens dat ze het niet helemaal goed heeft aangepakt. Ze vertelt dat ze een les eraan heeft besteed en daarbij ook gebruik heeft gemaakt van de website. De studenten deden volgens haar goed mee. Het magazine gaf ze mee met het idee dat de studenten dit thuis zouden kunnen lezen. Ze had al twijfels of ze dit ook daadwerkelijk zouden gaan doen. Ze geeft aan dat ze er niet veel aandacht aan heeft besteed in de les en noemt dat jammer want het magazine biedt wel de mogelijkheid om met elkaar in gesprek te gaan over 4 en 5 mei. De docent legt verder uit dat ze het teleurstellend vond dat er te weinig tijd was om het lesmateriaal uitgebreid te behandelen. Het heeft niet te maken met de kwaliteit van het product, ze noemt het mooi lesmateriaal.

#### Kwalitatieve data laat wisselend gebruik zien

Twee docenten hebben het magazine wel tijdens de les uitgedeeld en gevraagd om het kort door te nemen. Ook is in één klas het magazine door de onderzoeker voorgelegd tijdens een focusgroep. Op basis van onze observaties van deze momenten zien we dat het magazine wisselend gebruikt wordt. Sommige studenten lezen het aandachtig en met belangstelling door. Ook geeft een aantal studenten aan het leuk te vinden en het thuis ook te lezen als ze het mee zouden krijgen. Deze bevinding bevestigt het eerdergenoemde idee dat als het magazine tijdens de les wordt ingebracht studenten er eerder naar zullen kijken dan als het (zonder uitleg en toelichting) aan het einde van de les wordt meegegeven. Andere studenten tonen minder interesse, zijn vrij snel klaar met het bekijken van het magazine en leggen het daarom al snel weg. Als de docent hen de vraag voorlegt wat ze met het magazine willen, zouden ze het magazine niet meenemen naar huis, maar teruggeven aan de docent. Sommige studenten geven aan dat ze geen lezers zijn. Een geeft aan al veel kennis te hebben over 4 en 5 mei en het magazine om die reden niet door te nemen:

*“Als mbo-er lees ik niet. Ik kijk alleen naar korte en bondige teksten, zoals op Instagram” (student pedagogisch medewerker).*

*“Sowieso je weet er al wat van. Dan heb ik niet zoiets van: oh ik weet er niks van, ik ga het boekje lezen. Ik weet eigenlijk alles al” (student social work).*

### 4.3 Hoe studenten oordelen over het educatief lesmateriaal

In de vorige paragraaf werd op basis van de kwalitatieve data duidelijk dat er een wisselend beeld is van hoe studenten het magazine gebruiken. Duidelijk werd ook dat sommige studenten interesse tonen in het magazine en anderen juist niet of nauwelijks nieuwsgierigheid tonen in het magazine. Enkele studenten reageren positief:

*“Het is goed dat ze rolmodellen zoals Ronnie Flex gebruiken in het magazine. Dat is zeker de manier. Jongeren kunnen zich makkelijker inleven in een bepaald onderwerp als iemand erover vertelt naar wie ze opkijken. Zelfs als ze het onderwerp niet zo interessant vinden” (student onderwijsassistent).*

*“Ik zou het wel doorbladeren. Die verhalen van Maan en Ronnie Flex zou ik wel lezen, dat vind ik wel leuk” (student verpleegkunde).*

Anderen zouden - zoals in de vorige paragraaf aangegeven - het magazine zelf niet zo snel lezen. Een student noemt het magazine wel interessant voor personen die net in Nederland wonen:

*"Zo'n boekje is meer interessant voor iemand die net in Nederland is komen wonen. Voor hen is het net wat interessanter, want ik heb het al met geschiedenis uitgebreid gehad" (student social work).*

Verschillende studenten geven aan dat ze het wel zouden lezen als het magazine een digitaal product zou zijn. Via social media als snapchat en Instagram zouden ze het lezen of als ze het per mail ontvangen. Ook noemt een student dat ze het magazine alleen zou lezen als het vanuit het onderwijs verplicht zou worden gesteld.

*"Social media is het beste kanaal, via snapchat en Instagram" (student onderwijsassistent)*

*"Ik zou het alleen lezen als het moet vanuit school. Niet omdat ik het leuk vind" (student verpleegkunde).*

Opvallend is dat veel studenten het belangrijk en zinvol vinden dat er binnen de opleiding (meer) aandacht is voor 4 en 5 mei. Bovendien geven studenten aan het leuk te vinden om erover met elkaar te praten. De focusgroepen hebben veel studenten als prettig ervaren, omdat het hen de gelegenheid bood om ideeën en ervaringen uit te wisselen over deze thematiek.<sup>4</sup> Meerdere studenten geven dit na afloop van de focusgroep expliciet aan. En verschillende docenten noemen na afloop dat hun studenten meer dan gemiddelde belangstelling toonden in vergelijking tot andere lessen. De thematiek spreekt aan, al ligt het volgens een docent ook aan de werkvormen die een docent gebruikt. Variatie en afwisseling hierin is belangrijk om de aandacht vast te houden.

*"Ik vind wel dat het goed is om erbij stil te staan op school. Niet om te leren wat het precies is, maar wel dat we het erover hebben, dat we erover praten. Dat je stilstaat bij dat je vrij bent" (student verpleegkunde).*

*"Heel veel mensen zouden het wel leuk vinden. Ik zelf in elk geval, ik houd van discussiëren" (student detailhandel).*

*"Ik vind dat we het hier te weinig krijgen" (student verpleegkunde).*

Hun betrokkenheid en aandacht is dus opvallend groot. Ze luisteren goed en met interesse naar elkaar. Een uitzondering vormde de opleiding bouwkunde. In het begin van de les was er nog wel aandacht, maar na verloop van tijd zwakte dit af. Docenten legden uit dan ze

---

<sup>4</sup> Dit is een relevante bevinding, omdat de vragen die aan de orde komen voor een deel overeenkomen met de vragen die in het digitale lesmateriaal zijn opgenomen. De focusgroepen zijn door de docenten bovendien gepositioneerd als een gastles en zo hebben de studenten het ook ervaren. Daarmee kunnen de focusgroepen in zekere zin ook gezien worden als lessen over 4 en 5 mei waarbij de nadruk lag op het uitwisselen van ideeën en ervaringen.

liever met hun handen werken dan praten over hun opvattingen en ervaringen. Ook bleek dat ze er al een intensieve dag op hadden zitten, waardoor ze het moeilijk vinden om de concentratie vast te houden.

Overigens gaan meerdere studenten nog een stap verder in hun enthousiasme door op te merken dat lessen over 4 en 5 mei ook relevant zijn voor het latere beroep. Daar waar enkele studenten hierbij als toelichting geven dat het goed is voor de algemene ontwikkeling noemen verschillende studenten specifieke argumenten waarom het voor hun toekomstige beroep van belang zou kunnen zijn:

*“Wij werken met mensen. Voor hetzelfde geldt werk je met statushouders of kinderen. Dan is het wel slim om iets te weten van de geschiedenis van Nederland” (student social work).*

*“Het is een raar idee dat wij een van de laatste generaties zijn die mensen gaan verzorgen die de oorlog bewust hebben meegemaakt: dat moeten we koesteren. Het is denk ik belangrijk om de levensverhalen van mensen te horen” (student verpleegkunde).*

*“Een les over nationale feestdagen is goed. Je moet alles kunnen uitleggen aan kinderen. Ook islamitische feestdagen. Daar moet je als pedagogisch medewerker antwoord op kunnen geven (student pedagogisch medewerker).”*

*“Sommige kinderen weten niets over 4 mei. Dus het is belangrijk om er aandacht voor te hebben op school. Ik heb het van huis uit heel erg meegekregen. Mijn opa en oma hebben het meegemaakt. Sommige mensen hebben dat niet en dan is het een hele rare constructie voor kinderen als je het niet hebt meegemaakt (student pedagogisch medewerker).*

*“Je moet wel breed kunnen denken als verpleegkundige student en je kunnen verplaatsen in de normen en waarden van andere mensen, ook al ben je het er niet mee eens” (student verpleegkunde).*

Een student noemt het vreemd dat er zo weinig aandacht is in het onderwijs voor 4 en 5 mei. Naast het opdoen en oprissen van kennis merkt ze op dat het nuttig is als je voor het Nationaal Comité 4 en 5 mei zou komen te werken:

*“Ik vind het raar dat er zo weinig aandacht is voor 4 en 5 mei op onze school. Voor hetzelfde geldt kom je over 10 jaar te werken bij het 4 en 5 mei Comité en dan weet je er niet veel meer over doordat de laatste keer dat je er bezig mee was in groep 8 was. Het gaat dus meer om kennis op te doen” (student social work).*

Soms klinken er ook wat kritische geluiden door of lessen over 4 en 5 mei wel noodzakelijk zijn. Op de basis- en middelbare school is hier volgens sommige studenten ook veel aandacht voor waardoor zij al over voldoende basiskennis zouden beschikken. Een van de studenten die deze mening is toegedaan laat zich in een discussie met andere studenten

wel overtuigen dat één les hierover wel kan, maar meer dan dat zou te ver voeren. Het standpunt dat één les voldoende is, wordt door meerdere studenten uit verschillende klassen gedeeld. Het idee dat de studenten al voldoende les hebben gehad over 4 en 5 mei wordt overigens niet door iedereen gedeeld. Een student noemt in dit verband dat ze er weliswaar les over heeft gehad op de basisschool, maar volgens haar is het mogelijk om er nog veel meer over te leren nu zij ouder zijn. Een andere student benadrukt dat het belangrijk is dat het wel aan een vak verbonden is en legt daarbij uit dat hij een opleiding volgt om een vak te leren en niet om opgevoed te worden. Een ander kritisch geluid komt van een student onderwijsassistent. Zij denkt dat het lesmateriaal onvoldoende interessant is voor veel jongeren met verschillende migrantenachtergronden en moslimjongeren doordat de nadruk sterk op Nederland en de Tweede Wereldoorlog ligt.

*“Ik vind dat het ook niet echt moet. Je krijgt het op de basisschool, op de middelbare school. Dit is een vervolgopleiding. Inmiddels moet je wel weten waar het voor staat en wat je ermee kan doen. Ik vind niet dat je dan nu nog 6 lessen erover moet krijgen. (...) Eén les erover kan wel” (student verpleegkunde).*

*“Ik heb het vroeger wel op de basisschool gehad, maar nu zijn we toch ouder en kunnen we er toch veel meer erover leren?” (student social work).*

*“Je moet het niet zomaar geven. Als het aan een vak verbonden is wel. Je komt naar een opleiding om een vak te leren, niet om opgevoed te worden. Dat had je al daarvoor moeten doen” (student detailhandel).*

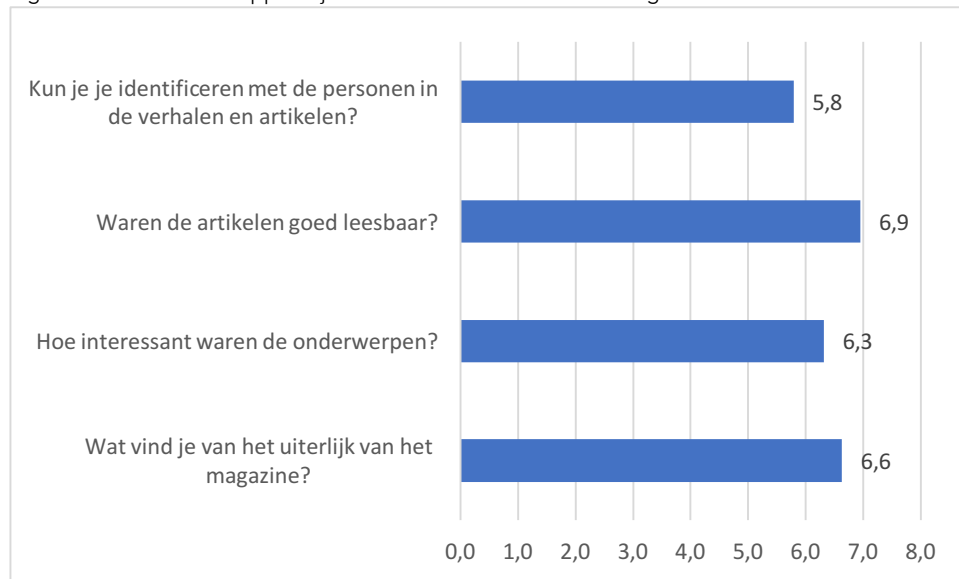
*“Dit is een school met best veel buitenlandse studenten en moslimjongeren. Ik denk niet dat zij er persé heel erg in geïnteresseerd zijn als het zo over Nederland en de Tweede Wereldoorlog gaat” (student onderwijsassistent).*

In reactie op het laatste citaat noemt een student met een islamitische achtergrond dat ze het wel interessant zou vinden om echte verhalen te horen van ouderen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Verschillende islamitische studenten uit deze klas zijn nog nooit naar een concentratiekamp geweest, maar zij tonen wel interesse en belangstelling om met de klas een kamp te bezoeken.

#### Studenten geven gemiddeld een 6,4 voor het magazine

We vroegen studenten om hun waardering van het lesmateriaal in een cijfer van 1 tot 10 uit te drukken waarbij 1 staat voor zeer slecht en 10 voor uitstekend. De waardering ging over het uiterlijk van het magazine, aantrekkelijkheid van de onderwerpen, de leesbaarheid van de artikelen, de look and feel van de website (was het prettig werken op de website?) en identificatie met de personen en verhalen en artikelen. Gemiddeld genomen geven zij een 6.4 voor het magazine. Voor de leesbaarheid geven zij een hoger rapportcijfer, namelijk een 6.9.

Figuur 4.4 Gemiddeld rapportcijfer studenten voor het 4FREE-magazine. N=19

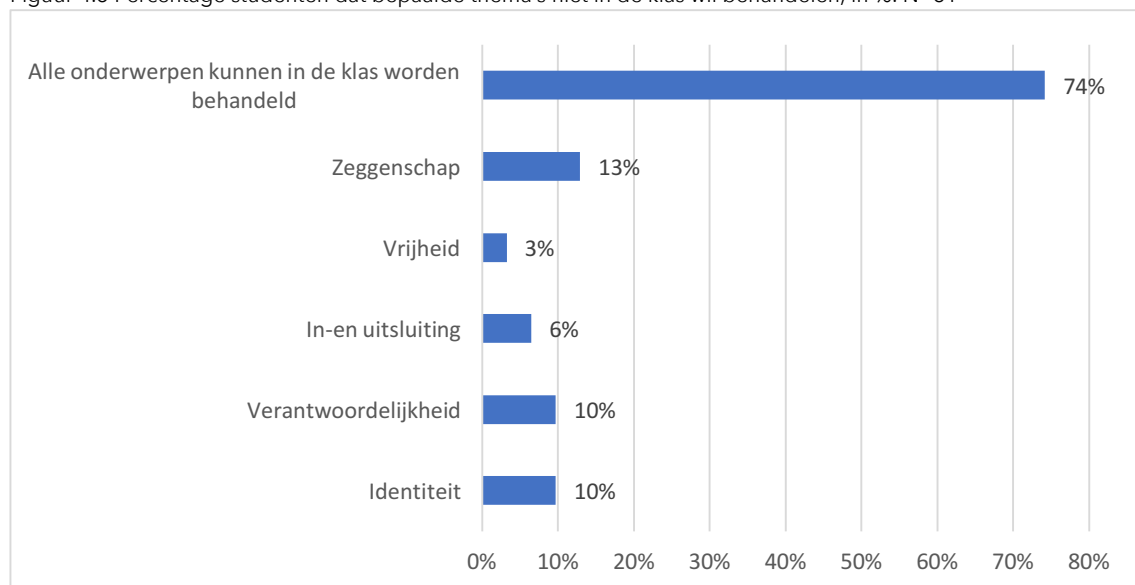


Ook vroegen we studenten wat ze vonden van het gebruik van filmpjes, artikelen, vragen, discussie in de klas en elkaar interviewen. Vier studenten reageerden op deze vraag. Al deze onderdelen waarden ze als 'gewoon tot erg leuk'.

#### Klein aantal studenten mist bepaalde thema's

Vier studenten missen onderwerpen als vandalisme, respect, verhalen van overlevenden van de Tweede Wereldoorlog en verhalen over de verblijven van oorlogsgevangenen. Driekwart van de studenten is tevreden over de themakeuze. Slechts enkele studenten zijn niet tevreden. Deze groep heeft liever geen thema's zoals zeggenschap, verantwoordelijkheid en identiteit in de klas. De gevoeligheid of moeilijkheid van de thema's (in totaal twee studenten) en de onaantrekkelijkheid van de thema's (in totaal vijf studenten) zijn redenen die studenten opgeven voor het buiten de klas houden van deze thema's. Slechts enkele studenten willen liever niet over vrijheid praten in de klas.

Figuur 4.5 Percentage studenten dat bepaalde thema's niet in de klas wil behandelen, in %. N=31



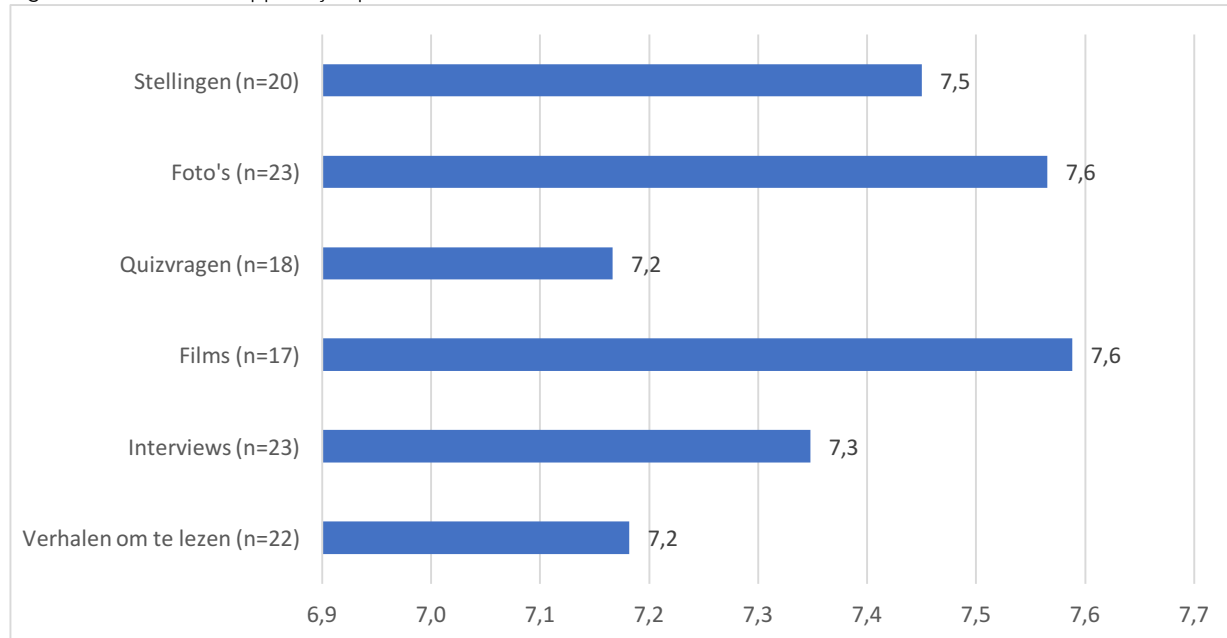
Nb. De percentages tellen op tot meer dan 100% omdat studenten meerdere antwoorden konden aankruisen.

## 4.4 Hoe docenten oordelen over het educatieve lesmateriaal

### Docenten waarderen leervormen met een 7,4

Docenten geven een gemiddelde van 7,4 voor de leervormen. Films, foto's en stellingen scoren het hoogst.

Figuur 4.6 Gemiddeld rapportcijfer per leervorm. N=17-23



### Docenten waarderen handleiding, digitale lessen en magazine met een 7,8

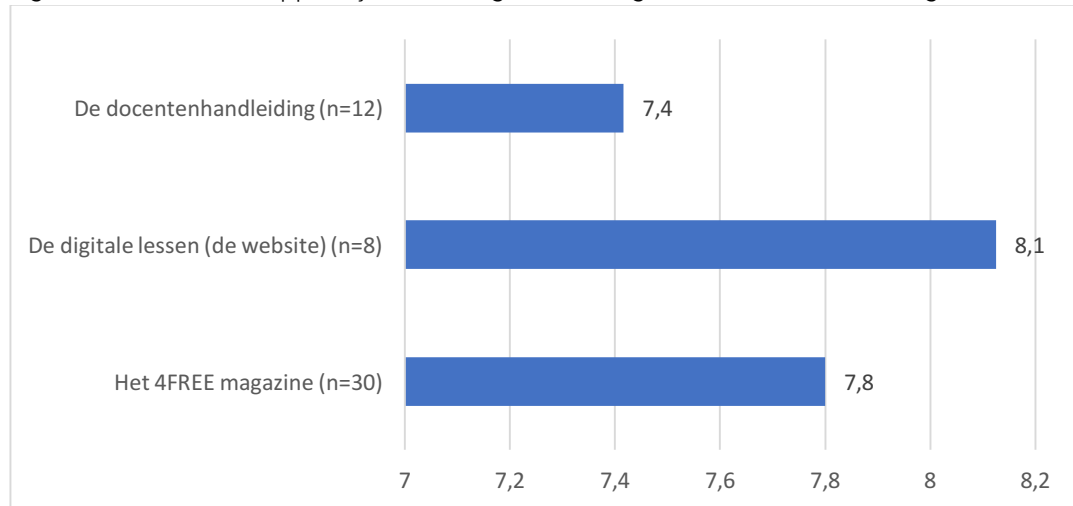
Docenten geven gemiddeld een 7,8 voor de docentenhandleiding, de digitale lessen en het 4FREE-magazine. Zij zijn positief over het magazine omdat ze het interessant, mooi en overzichtelijk vinden, het de jeugd uitdaagt tot lezen, het handvatten geeft om moeilijk bespreekbare onderwerpen aan de orde te stellen, het een veelheid aan onderwerpen bespreekt waaruit studenten makkelijk kunnen kiezen, het korte en krachtige verhalen bevat, het uitnodigt tot stellingname en het toegankelijk is.

*“Goed geschreven magazine, met thema's en interviews die de leerlingen aanspreken. Volgend jaar ontvang ik graag weer het magazine en de link naar de digitale leeromgeving. Studenten waren onder de indruk” (docent Loopbaan Burgerschap).*

*“Ja ik vind het superhandig en bruikbaar dat er lesmateriaal omheen ontwikkeld is, echter was ik hier helaas niet van op de hoogte. Ik heb snel nog een les rondom het magazine gegeven over vrijheid omdat ik dit graag wilde en omdat een onderzoeker mij benaderde of die mij mocht observeren namens jullie. Het was helaas erg kort dag anders had ik er meer mee kunnen doen” (docent Omgangskunde en Burgerschap).*

Een kleine minderheid vindt het magazine weinig toegankelijk. Slechts een docent vindt dat het magazine te veel tekst bevat waardoor studenten zouden kunnen afhaken. Een andere docent beoordeelt het magazine als rommelig en onoverzichtelijk.

Figuur 4.7 Gemiddeld rapportcijfer voor magazine, de digitale lessen en handleiding. N= 8-30



#### Hoeveelheid leeswerk voor studenten is volgens meeste docenten goed

De meeste docenten (80 procent of meer) vinden de hoeveelheid leeswerk voor de studenten goed. Een kleine minderheid vindt het teveel.

#### Aansluiting bij vak burgerschap

Naast de enquêtes zijn er ook korte gesprekken gevoerd met de docenten. De meeste docenten oordelen positief over de inhoud en vorm van het lesmateriaal. Zij vinden het belangrijk dat er aandacht is voor 4 en 5 mei en zijn van mening dat dit ook past binnen het vak burgerschap. Een docent legt uit dat door themalessen over 4 en 5 mei te geven aangesloten kan worden op de actualiteit. Op die manier kan deze docent het vak burgerschap verlevendigen en verbinden met de buitenwereld.

*"Ik vind het lesmateriaal interessant. Het past binnen het vak burgerschap. Aansluiten op de actualiteit is belangrijk, dus themalessen ophangen aan de actualiteit. Zo kun je als docent de verbinding met de buitenwereld maken en het vak burgerschap levendig maken" (docent secretaresse).*

Niet iedereen is het hiermee eens. Een docent vertelt dat een collega docent burgerschap binnen en buiten het onderwijs niets met 5 mei doet. Deze docent is van mening dat het vieren van de vrijheid ongepast is omdat er nog zoveel oorlog en leed is in de wereld. De docent die we zelf gesproken hebben, laat zich eveneens kritisch uit. Zij noemt het magazine zonde van het geld en meer geschikt voor de middelbare school. In tegenstelling tot de docent die zijn lessen verbindt met de actualiteit vertelt deze docent juist dat ze het hele jaar door al aandacht besteedt aan de onderliggende thema's van het lesmateriaal (zoals identiteit, vrijheid en uitsluiting) en het daarom niet nodig vindt om hiernaast nog stil te staan bij 4 en 5 mei. Bovendien hebben ze hier volgens de docent al lessen over gehad op de basis- en middelbare school. Ze vraagt zich af wat de meerwaarde is om dit opnieuw



te organiseren op mbo's. Overigens betekent dit niet dat ze er helemaal geen aandacht aan besteedt, zoals onderstaand citaat illustreert:

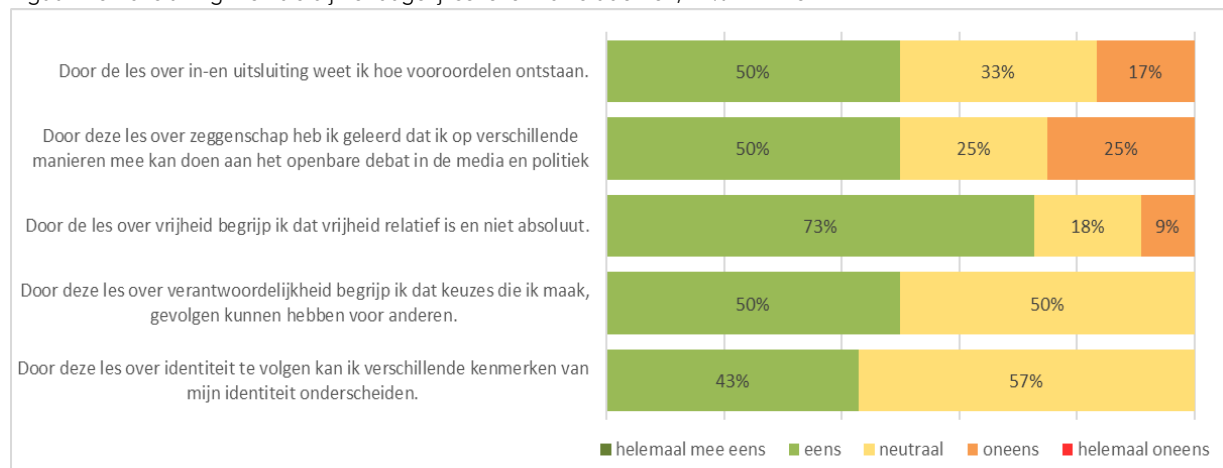
*"Ik heb het magazine we wel gehad, maar als je het mij als docent vraagt dan zeg ik: zonde van het geld. Je zit in een programma wat betreft lessen. Ook binnen burgerschap zitten er verschillende thema's. Dan gaat het over culturen, verschillen, vooroordelen, identiteit, de rollen die je hebt in de maatschappij. Dat wordt allemaal wel aangehaald. Op 4 en 5 mei was ik niet bezig met die dimensie, maar met iets anders. Dus dan moet je er echt een los lesje van maken tussendoor, maar dan denk je: dat hebben ze toch al gehad op de basisschool en de middelbare school? Dus waarom zou je dat op een ROC nog een keertje doen? Dan vind ik het leuker om nog wel even een gesprek te hebben over wie er nog naar het bevrijdingsfestival gaat, maar dan meer spelenderwijs dan dat er een hele les aan wordt besteed. Ik weet dat het lesmateriaal er is, maar ik heb er nooit in die 12 jaar dat ik burgerschap geef gebruik van gemaakt" (docent detailhandel).*

## 4.5 Impact van lesmateriaal

### Lessen over vrijheid beïnvloeden het leven van studenten

Hebben de lessen impact op de studenten? De helft tot driekwart vindt van wel. De overgrote meerderheid geeft aan dat de les over vrijheid doet beseffen dat vrijheid relatief is en niet absoluut. De aantallen zijn klein, maar het lijkt erop dat studenten het vaakst eens zijn met de stelling dat het thema vrijheid invloed heeft op hun leven. Het minst vaak zijn ze dat bij de stelling over zeggenschap. De uiterste antwoorden, 'helemaal oneens' en 'helemaal mee eens' zijn niet gekozen.

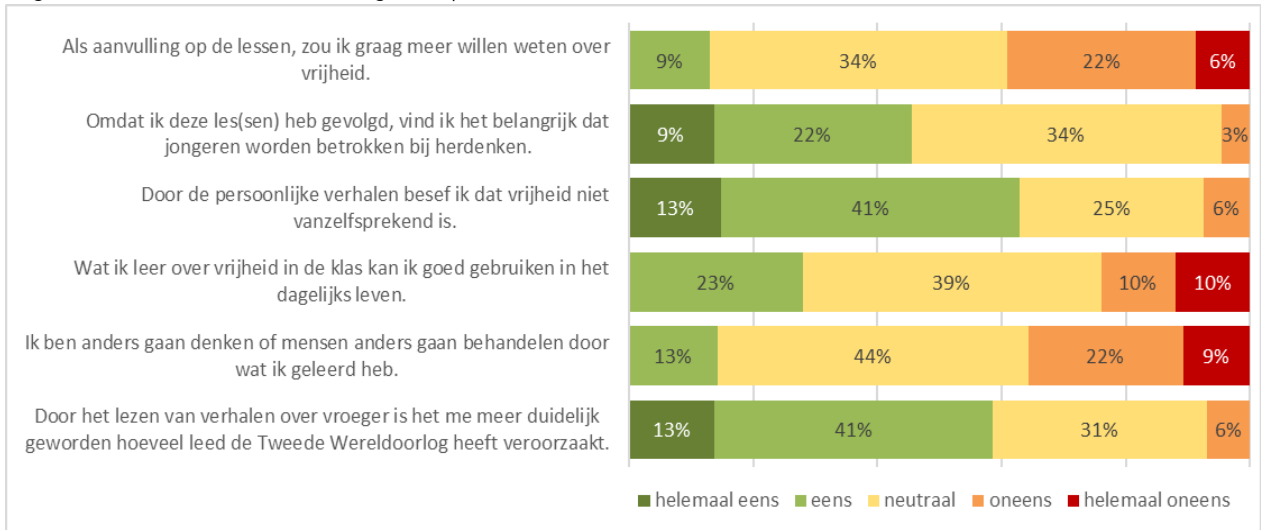
Figuur 4.8 Aansluiting thema's bij het dagelijkse leven van studenten, in %. N=4 tot 11



### Positieve kijk op vrijheid en besef dat de Tweede Wereldoorlog veel leed heeft veroorzaakt

Bijna de helft van de studenten is door toedoen van het lesmateriaal anders gaan denken of mensen anders gaan behandelen. Minder dan de helft zegt door de lessen tot het besef gekomen dat de Tweede Wereldoorlog veel leed heeft veroorzaakt. Rond de 40 procent zegt door het lezen van de persoonlijke verhalen te beseffen dat vrijheid niet vanzelfsprekend is.

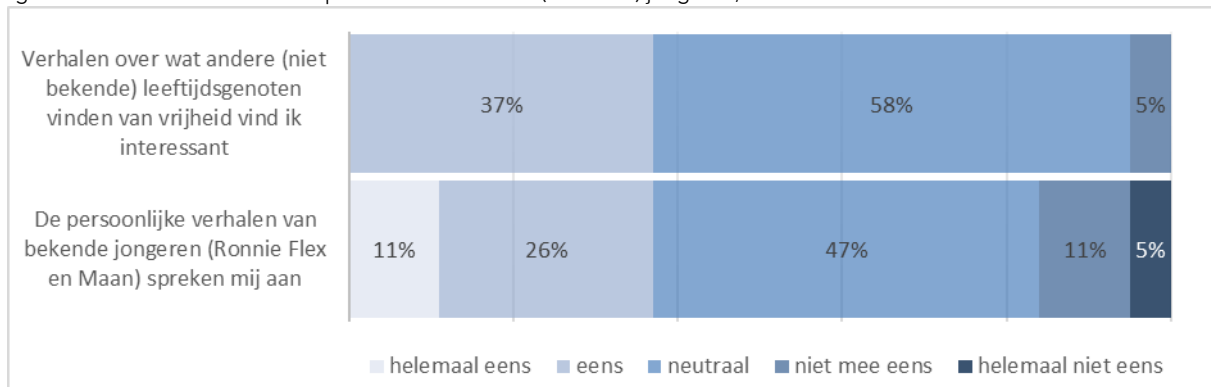
Figuur 4.9 Studenten over lessen burgerschap, in %. N=32



Meerderheid studenten neutraal over verhalen over jongeren

We hebben studenten gevraagd naar hun mening over de artikelen en verhalen in het 4FREE magazine. Het achterliggende idee was om na te gaan in hoeverre verhalen over bekende en onbekende jongeren hen aanspreken. Ze mochten meerdere antwoorden aankruisen. Ongeveer de helft stelt zich neutraal op. Ongeveer een derde vindt verhalen over vrijheid van andere jongeren interessant. Een kleine minderheid is het helemaal eens met de stelling dat persoonlijke verhalen van bekende jongeren hen aanspreken.

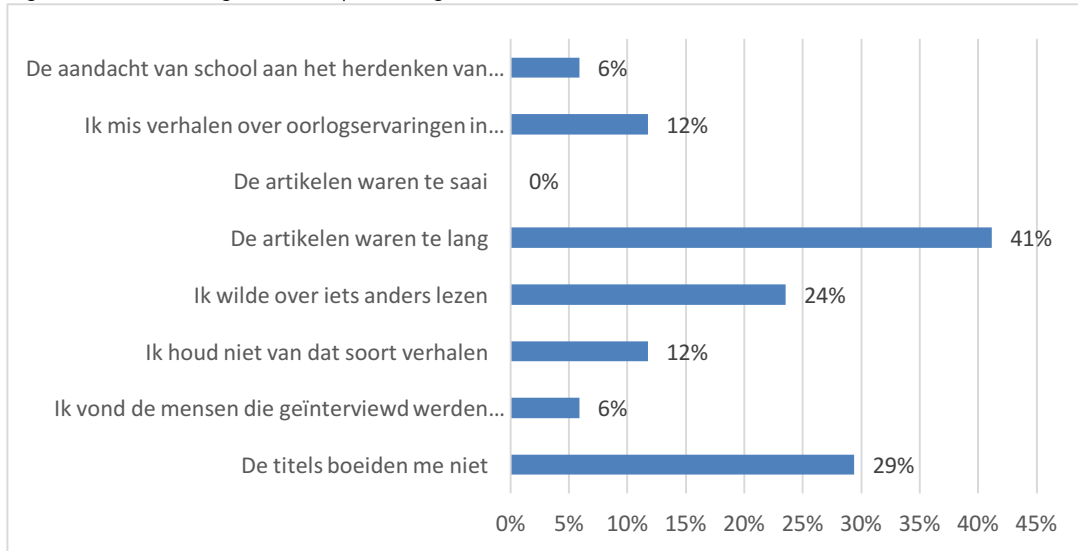
Figuur 4.10 Studenten over de impact van verhalen van (bekende) jongeren, in %. N=19



Artikelen spreken studenten weinig aan

Studenten voelen zich weinig aangesproken door de artikelen in het 4FREE-magazine. Bijna de helft vindt de artikelen te lang. Een kwart van de studenten vindt de artikelen niet interessant genoeg of had graag iets anders gelezen. Een minderheid houdt niet van zulke verhalen, mist oorlogservaringen in andere landen of vindt de aandacht op school voor de Tweede Wereldoorlog niet aansprekend.

Figuur 4.11 Aansluiting artikelen op beleving studenten, in %. N=17



### Geen verandering in gedachten

In een focusgroep hebben we studenten gevraagd of ze anders zijn gaan denken over de thematiek als gevolg van de les. Ze geven aan dat dit niet het geval is. In twee andere klassen waren ze zoals eerder besproken niet eens bewust dat ze er een les over hadden gehad.

*"Ik denk dat iedereen al wel zijn eigen standpunten heeft en zich daaraan vasthoudt. Met zo'n les benadruk je dat dan, maar het verandert niet" (student verpleegkunde).*

### Inzicht in elkaars standpunten en ervaringen

Wel heeft het jongeren inzicht gegeven in hoe hun klasgenoten 4 en 5 mei beleven en welke standpunten ze innemen. Ook leidt het in sommige gevallen tot meer bewustwording, bijvoorbeeld dat niet iedereen zich even vrij voelt in Nederland. Zo was er een student die in de les noemde dat ze zich beperkt voelt in haar vrijheid vanwege ervaringen van discriminatie op basis van huidskleur. De andere studenten luisterden stil en aandachtig en stelden vervolgens vanuit een betrokken en empathische houding vragen aan haar. Als deze student tijdens de focusgroep in een terugblik op deze les aangeeft dat ze het confronterend vond om hierover te vertellen merkt een klasgenoot op dat ze het goed vindt om te weten. Ze was hier eerder niet van op de hoogte en nu is ze zich bewust geworden dat vrijheid niet voor iedereen hetzelfde is.

### Aangewakkerde nieuwsgierigheid

Een andere student noemt dat ze door de korte documentaire bewust is geworden dat ze veel te weinig weet over de Jappenkampen en dat ze daar graag meer over zou willen leren. Sterker nog, ze vraagt zelfs of ze een eindopdracht over dit onderwerp mag maken. Niet alleen leert ze er zo zelf meer over, maar ze wil ook andere hier iets over meegeven. Hoewel slechts één student dit benoemt is niet uit te sluiten dat het lesmateriaal op meer studenten een dergelijke uitwerking heeft gehad.

*"Wat wel heel leuk is, is dat je van een ander hoort hoe zij het ervaren" (student verpleegkunde).*

*“Ik wist niet van haar dat ze er zo over dacht. Anders had ik nog steeds niet geweten wat ze erbij voelt. Het is wel confronterend voor haar om te vertellen over ervaringen van discriminatie, maar het is wel goed dat we er bewust van worden dat het niet voor iedereen hetzelfde is, ook al woon je in hetzelfde land” (student verpleegkunde).*

#### Opvallende verschillen tussen klassen die wel en niet les hebben gehad over 4 en 5 mei

Wat wel opvallend is, is dat het karakter van de focusgroepen verschillend was bij klassen die eerder al wel les hebben gehad over 4 en 5 mei ten opzichte van de klassen waar dat niet het geval was. De betrokkenheid en aandacht van de studenten was bij de drie klassen die wel les hadden gehad over het algemeen net wat sterker. Ook de groepsdynamiek was beter. Vergeleken met de andere klassen kwamen bijvoorbeeld meer studenten aan het woord. Ook was er in deze klassen van begin tot eind een opvallend luisterend vermogen aanwezig. De studenten luisterden aandachtig naar elkaar en vielen elkaar niet of nauwelijks in de rede. In de andere vier klassen was er ook zeker aandacht en betrokkenheid, maar - op een klas na - wel in mindere mate. Zo waren deze studenten wat vaker afgeleid, was er vaker geroezemoes en/of waren het vaak dezelfde mensen die steeds het woord voerden. De vraag is echter in hoeverre dit verschil een gevolg is van de eerdere les over 4 en 5 mei. Het is moeilijk om die vergelijking te maken doordat de klassen sterk van elkaar verschillen in termen van type opleiding, geografische ligging (binnen en buiten de randstad, grote en kleine gemeenten) en de samenstelling van de klas (culturele diversiteit, religieuze diversiteit en genderdiversiteit).

#### Docenten goed op de hoogte van bestaan 4FREE-magazine en digitaal lesmateriaal

We hebben ook gekeken welke impact er is op docenten. Impact is er niet alleen op studenten. Praktisch alle docenten zijn ervan op de hoogte dat er naast een 4FREE-magazine ook digitaal lesmateriaal is. Slechts een docent is niet op de hoogte.

*“Ik wist niet dat er digitale lessen waren. Ik kon het magazine helaas niet bestellen, omdat mijn code al gebruikt was door iemand anders. Dat stond er, maar ik heb geen idee wie het heeft besteld. Ik heb de magazines van vorig jaar uitgedeeld, omdat ik die niet wilde weggooien. Ik had alleen een korte docenten handleiding toegestuurd gekregen waar ik wat dingen uit heb gehaald. Ik zie nu pas dat er blijkbaar ook een digitale omgeving is” (docent opleiding sector zorg en welzijn).*

#### Docenten goed op de hoogte van de thema's van het 4FREE-magazine

Tweederde van de docenten zegt te weten dat het 4FREE-magazine uit vijf thema's bestaat. Een derde weet dat niet. Op de vraag naar aanvullende thema's noemen twee docenten de thema's discriminatie & groepsdruk en ook grenzen van de vrijheid te missen.

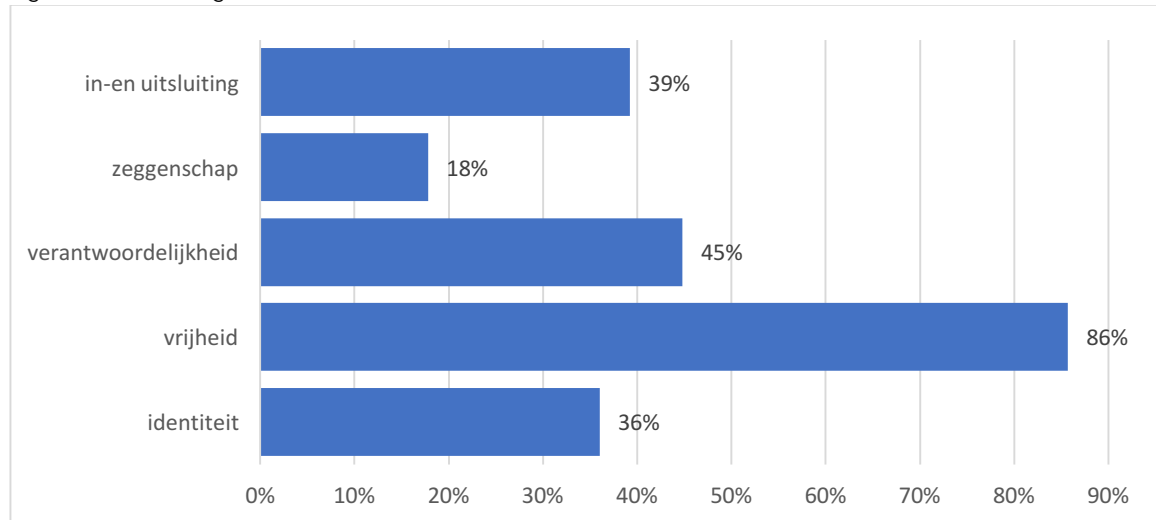
#### 4FREE-magazine meestal in april gebruikt door docenten

Het merendeel van de docenten (23) behandelt het magazine of geeft het af in april. 33 procent zou het magazine liefst eerder willen ontvangen, in februari of maart. Ruim 40 procent is content met de maand april en voor een kwart maakt het niet uit in welke maand het 4FREE-magazine wordt uitgegeven.

### Vrijheid het meest behandelde thema door docenten

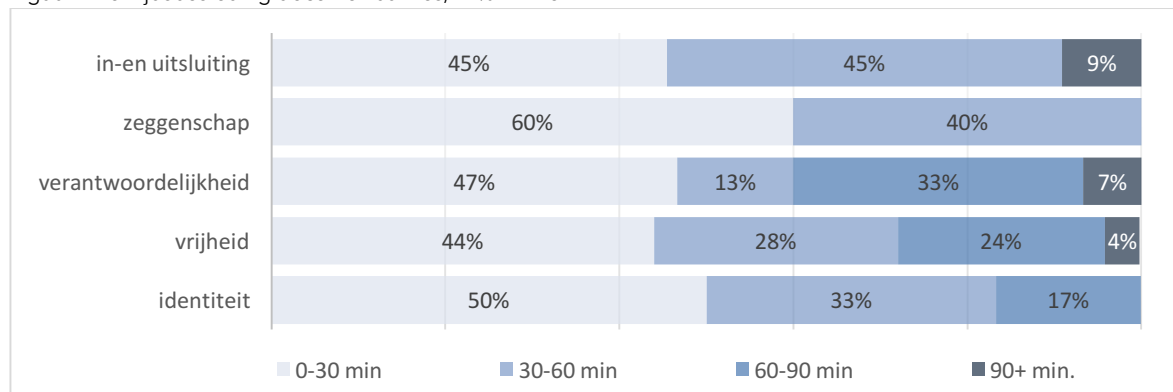
Docenten werd de vraag voorgelegd of ze alle vijf thema's van het 4FREE-magazine behandelen. De overgrote meerderheid (31) geeft aan slechts enkele thema's te behandelen. Een kleine minderheid behandelt alle thema's. Van een klein aantal (3) is er geen antwoord bekend. De meeste docenten besteden aandacht aan het thema vrijheid. Het thema zeggenschap krijgt de minste aandacht.

Figuur 4.12 Percentage docenten dat thema behandelt, in %. N=24-25



Hoeveel tijd besteden docenten aan elk thema? Bijna alle docenten die het thema in- en uitsluiting behandelen, hebben een uur of minder nodig. Het merendeel van de docenten dat een les behandelt over het thema zeggenschap besteedt er een half uur of minder aan.

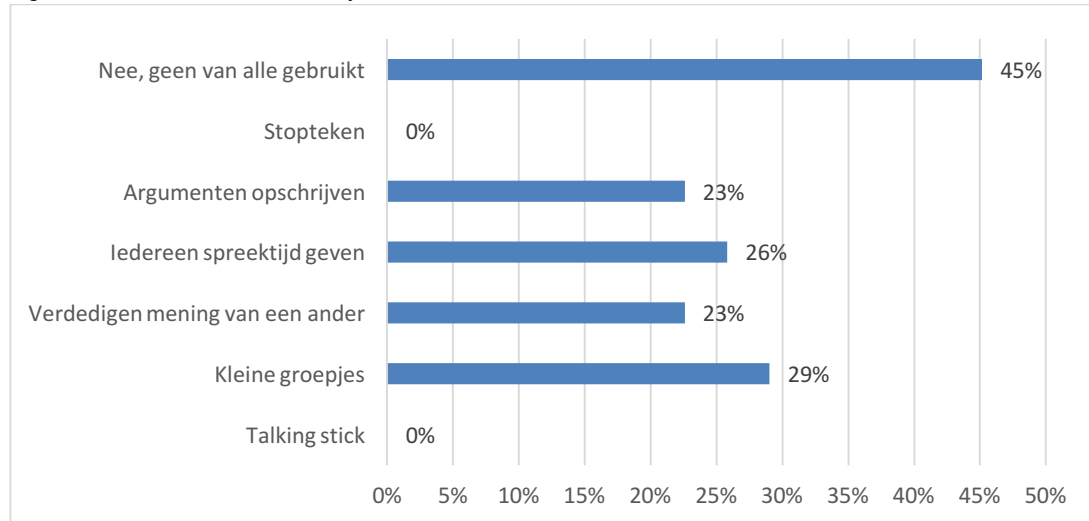
Figuur 4.13 Tijdsbesteding docenten aan les, in %. N=25



### De helft van de docenten maakt geen gebruik van werkvormen

Het 4FREE-lesmateriaal bevat een aantal werkvormen waar docenten gebruik van kunnen maken. Bijna de helft maakt er geen gebruik van. Ongeveer een kwart maakt gebruik van werkvormen zoals kleine groepjes werken, iedereen spreektijd geven, argumenten opschrijven of verdedigen van de mening van de ander. Deze werkvormen gebruiken ze vaak in combinatie met elkaar. Opvallend is dat geen enkele docent zegt de talking stick of het stopteken te gebruiken.

Figuur 4.14 Gebruik werkvormen tijdens de les, in %. N=31



#### Weinig gebruik docentenhandleiding

Een derde tot de helft van de docenten gebruikt de docentenhandleiding niet. Vermoedelijk heeft dit te maken met de onbekendheid ervan.

*"Ik had zo weinig tijd dat ik niet gebruik heb gemaakt van de digitale lessen en ik wist niet dat er een docenthandleiding was" (docent, hoofdvak onbekend).*

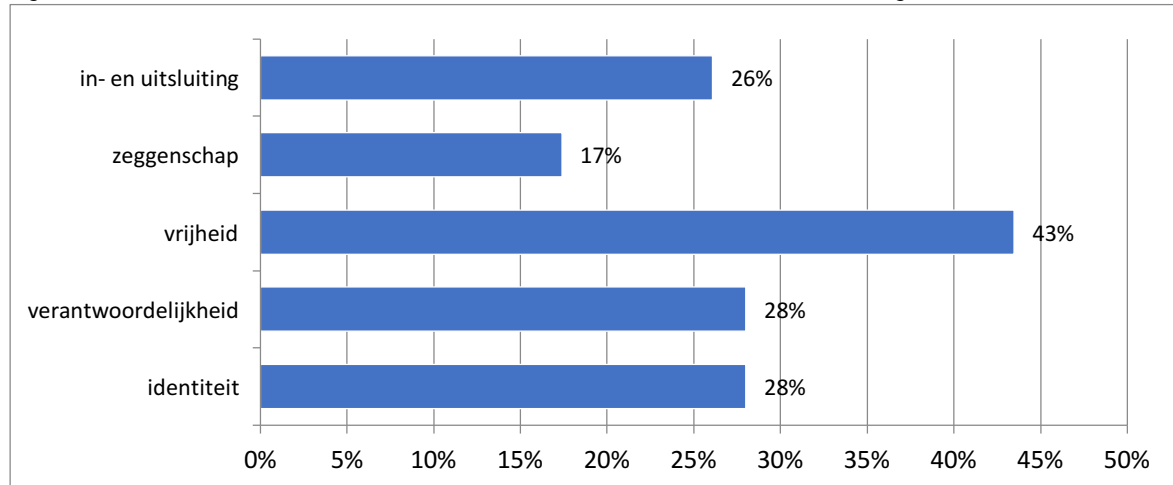
#### Identiteit besteller soms onbekend op school

Het komt wel eens voor dat de besteller van het 4FREE-magazine onbekend is. Het materiaal komt dan niet terecht bij docent en student. Tijdens onze belrondes met scholen, hoorden we dit ook een aantal keer. Hoe vaak dat echter voorkomt, is onbekend. Een decaan in het mbo vertelde in een telefoongesprek dat ze de magazines weleens bij de conciërge heeft zien liggen, met de bedoeling dat ze werden uitgedeeld aan studenten en andere geïnteresseerden. De stapel magazines lagen daar, omdat het op school onbekend was wie de bestelling had geplaatst.

#### Studenten krijgen het vaakst les over vrijheid

Uit de enquête komt naar voren dat de meeste studenten les kregen over het thema vrijheid. Slechts een klein aantal studenten krijgt les over zeggenschap. Deze uitkomst kan heel toevallig zijn, maar toont wel overeenkomsten met de docenten. De meeste docenten behandelen ook het thema vrijheid, terwijl slechts enkele docenten aandacht besteden aan het thema zeggenschap.

Figuur 4.15 Aandeel studenten naar thema-les, in % van alle studenten die een les hebben gehad. N= 31



#### 4.6 Belemmerende factoren

Er zijn verschillende factoren aan te wijzen die een effectieve inzet van het lesmateriaal belemmeren. Een terugkerend argument is dat het drukke onderwijsprogramma het ingewikkeld kan maken om ruimte te maken voor (een) themales(sen) over 4 en 5 mei. In dit verband geven docenten aan dat meerdere lessen hierover niet uitvoerbaar is. Een les lijkt in veel gevallen het maximaal haalbare.

Ook de betrokkenheid van studenten en docenten bij de thematiek kan het ingewikkeld maken. Enkele docenten uiten hun twijfels over het belang om in Nederland nog lang stil te blijven staan bij 4 en 5 mei. Als docenten daar vraagtekens bij plaatsen heeft dat vanzelfsprekend ook consequenties voor het enthousiasme en de bereidheid om het lesmateriaal op een effectieve manier te benutten.

Andersom kan het voor docenten ook ingewikkeld zijn om de thematiek onder de aandacht te brengen in klassen waar de betrokkenheid minder sterk is. Hoewel in de meeste klassen het belang van 4 en 5 mei vrij sterk lijkt te zijn, is die betrokkenheid en het gevoel van urgentie lang niet bij alle studenten aanwezig. Een te sterke nadruk op de Tweede Wereldoorlog en de rol van Nederland daarbij kan volgens een student ervoor zorgen dat jongeren met een migrantenachtergrond of islamitisch geloof geen interesse tonen in de les. Onduidelijk is in welke mate zij dit van huis uit meekregen, maar we hebben wel signalen gekregen dat dit voor verschillende jongeren niet vanzelfsprekend is. Tegelijkertijd zijn er meerdere jongeren met een migrantenachtergrond die noemen dat zij dit wel van huis uit hebben meegekregen en deze studenten vinden lessen over 4 en 5 mei wel degelijk waardevol.

Een andere kwestie is de vraag in hoeverre lessen over 4 en 5 mei voor alle beroepsopleidingen even geschikt zijn. Bij sommige studies zien studenten een directe relevantie voor hun beroep of voor hun algemene ontwikkeling. Maar bij een opleiding als bijvoorbeeld bouwkunde is het de vraag in hoeverre het aansluit bij de behoeften, wensen en kenmerken van de studenten. Zoals een docent aangeeft, zijn deze studenten geen praters. Ze werken liever met hun handen. Er kunnen hier verschillende consequenties uit getrokken worden (bijvoorbeeld bepaalde groepen het lesmateriaal niet aanbieden, in

aangepaste vorm aanbieden of het overlaten aan docenten of en hoe zij het lesmateriaal inzetten), maar het is in elk geval duidelijk dat het bij bepaalde groepen een grotere uitdaging is om het lesmateriaal succesvol in te zetten.

Tot slot, klinkt regelmatig door dat mbo-studenten niet of nauwelijks zouden lezen. Dit geldt zeker niet voor alle studenten en zelfs de niet-lezers noemen dat ze het magazine via de mail of social media wel zouden bekijken. Een meer praktisch probleem is dat verschillende docenten laten weten dat ze problemen ondervinden met het bestellen van het lesmateriaal. Zoals eerder genoemd, vertelt een docent dat ze daarom maar het magazine van vorig jaar heeft gebruikt.

Uit de enquête komen vijf factoren naar voren die een effectieve(re) inzet van het lesmateriaal belemmeren.

1. *Onbekendheid van het 4FREE-lesmateriaal bij studenten.*

Uit de analyses komt naar voren dat bijna alle docenten bekend zijn met het 4FREE-magazine. Voor een klein aantal geldt dat zij niet op de hoogte zijn van het bestaan van het digitale lesmateriaal. Mogelijk hebben zij het magazine ongevraagd ontvangen van EDG-media. Dit gegeven geldt ook voor de schoolomgeving zelf. Magazines die zijn besteld, komen uiteindelijk wel terecht bij de docenten. Maar het is voor degenen die niet met de bestelde exemplaren werken, niet altijd duidelijk wie de 'eigenaar' is. Dit kan ertoe leiden dat de magazines niet op de plek terechtkomen waar ze horen, namelijk bij de docent en student. Studenten lijken weinig herinnering te hebben aan het magazine en de website. Dit in tegenstelling tot hun docenten. Een student vertelt hier het volgende over:

*"Ik kan me het magazine en de les over het magazine heel slecht herinneren. Het lijkt me handig om mensen eerder te vragen deze vragenlijst in te vullen" (student opleiding sector zorg en welzijn).*

De helft geeft aan zich het magazine niet te herinneren, ondanks het gegeven dat wij de naam van het magazine en de foto hebben gebruikt om studenten te helpen herinneren aan het magazine. Vermoedelijk hebben studenten andere associaties bij het magazine en de website en herinneren ze de naam van het magazine niet. Ze herinneren zich wel de thema's tijdens de les(sen) burgerschap, maar leggen geen relatie met het magazine. Een andere mogelijke verklaring is de geringe respons onder de studenten.

2. *Bestellen van het 4FREE-lesmateriaal niet altijd probleemloos.*

Een tweede factor die het gebruik van het 4FREE-lesmateriaal in de weg kan staan, is de toegankelijkheid ervan. Twee docenten geven aan problemen te hebben met het bestellen van het magazine, omdat er 'iets' was met de bestelcode.

3. *Toegankelijkheid magazine.*

Docenten en studenten hebben uiteenlopende meningen over de 'leesbaarheid' van de teksten en daarnaast ook over de bespreekbaarheid en behandelbaarheid



van de thema's. Uit de reacties komt bijvoorbeeld naar voren dat studenten - anders dan hun docenten - de mening zijn toegedaan dat er te veel tekst is. Docenten geven juist aan dat het leeswerk meer mag zijn. Sommige docenten benoemen daarnaast het taalniveau als obstakel voor anderstaligen om het magazine te behandelen. Opvallend is dat het thema zeggenschap weinig lijkt te betekenen voor docenten en studenten. Van alle vijf thema's die docenten behandelen in de klas krijgt zeggenschap de minste aandacht. Ook studenten geven aan dat het thema zeggenschap relatief het minst vaak behandeld is in de klas. Daarentegen is de aandacht voor het thema vrijheid groot bij beide partijen.

4. *Weinig gebruik van ondersteuningsmateriaal.*

Uit de enquête komt naar voren dat docenten veel ondersteuningsmateriaal dat via de website van het Nationaal Comité 4 en 5 mei verkrijgbaar is, niet gebruiken. Dit geldt met name voor de docentenhandleiding en werkvormen. Als docenten al kiezen voor een werkvorm, dan geldt dat voor 'kleine groepjes' en 'spreektijd geven'. Wellicht zijn deze werkvormen die docenten vaker zeggen te gebruiken, makkelijker te hanteren dan de andere werkvormen, zeker in combinatie met het gebrek aan tijd die ze hebben voor de lessen burgerschap. Bij studenten is het niet-gebruik af te leiden uit het niet bezoeken van de website. De overgrote meerderheid zegt nooit op de website te hebben gekeken. Een verklaring van het geringe gebruik van de website door studenten ligt mogelijk in het feit dat docenten te weinig tijd hebben voor de les waardoor zij niet wijzen op ondersteuningsmateriaal dat studenten zouden kunnen benutten.

5. *Te weinig tijd voor voorbereiding en behandelen van lessen burgerschap.*

We hebben geen inzicht in het aantal lessen dat docenten in totaal besteden aan burgerschap en het aandeel van het 4FREE-materiaal. Maar duidelijk is wel dat docenten, met uitzondering van een groot deel van de docenten die alleen burgerschap geven, er niet aan toe komen alle vijf thema's en lessen van het 4FREE-materiaal voor te bereiden en te verzorgen. Weinig tijd is hier dus een belangrijke factor. Het 4FREE-materiaal wordt in een aantal gevallen ook naast ander lesmateriaal over burgerschap gebruikt. Dit zou kunnen leiden tot de overweging van het Nationaal Comité 4 en 5 mei om het materiaal zodanig in te richten dat het weinig beslag legt op de tijd van docenten. Of het magazine eerder ter beschikking te stellen.

## 5 Samenvatting en conclusies

### 5.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk geven we beknopt antwoord op de onderzoeksvragen van beide deelstudies. We starten met de betekenis en waarde die mbo-studenten toekennen aan 4 en 5 mei. Achtereenvolgens bespreken we de betekenis die zij verlenen aan vrijheid, hun betrokkenheid bij en deelname aan 4 en 5 mei, het draagvlak voor beide dagen, de mate waarin zij gevoelens van verbinding ervaren met andere Nederlanders en hoe de betrokkenheid van jongeren versterkt kan worden. Vervolgens presenteren we de resultaten van de evaluatie van het educatieve lesmateriaal. We geven antwoord op de vraag hoe studenten het materiaal gebruiken, hoe zowel studenten als docenten erover oordelen, de impact van het lesmateriaal en belemmerende factoren om het materiaal effectief in te zetten. We sluiten het hoofdstuk af met enkele aanbevelingen.

### 5.2 Betekenisgeving aan vrijheid

Studenten omschrijven vrijheid als de mogelijkheid om keuzes te maken in het leven zonder dat er van buitenaf allerlei beperkingen worden opgelegd die dit verhinderen. Vrijheid verwijst dus voor hen naar de ruimte om zelf te kunnen bepalen in plaats van dat anderen dit voor hen bepalen. Bij vrijheid denken de studenten aan verschillende principes, waaronder vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geloof, vrijheid door gelijke behandeling, vrijheid om onderwijs te genieten, vrijheid door recht op privacy en vrijheid om een eigen identiteit te kunnen ontwikkelen. Waar 4 en 5 mei in het teken staan van het herdenken van oorlog en het vieren van de vrijheid in termen van vrede en veiligheid, is dit lang niet altijd de eerste associatie die jongeren bij vrijheid hebben. Slechts enkele jongeren relateren vrijheid aan vrede en veiligheid. Ook noemt een beperkt aantal studenten oorlog en aanslagen als factoren die de vrijheid kunnen beperken. Andere factoren die de vrijheid beperken zijn onder meer vooroordelen, cyberpesten, ondermijning privacy, roddels en wetten, regels en plichten.

### 5.3 Betrokkenheid en deelname aan 4 mei

De meeste studenten nemen deel aan 4 mei door twee minuten stil te zijn. Het aantal studenten dat op deze manier meedoet aan de dodenherdenking verschilt wel sterk per klas. Tegenover klassen waar (vrijwel) iedereen meedoet staat er ook één klas waar de meerderheid juist niet meedoet. Of studenten meedoen is mede afhankelijk van de sociale context en met welke mensen ze op het desbetreffende moment zijn.

Studenten nemen deel aan de dodenherdenking omdat ze van mening zijn dat een respectvolle, dankbare houding gepast is voor het gegeven dat er mensen zijn die voor Nederland gevochten hebben waardoor ze in vrijheid kunnen leven. In andere gevallen is deelname een kwestie van gewoonte. Twee minuten stilte is de maatschappelijke norm waar je je aan dient aan te passen. Het is een traditie die voor veel studenten vanzelfsprekend in stand gehouden moet worden.

Een veelgenoemde reden om niet deel te nemen aan 4 mei is dat mensen er simpelweg niet aan denken en het vergeten. Ze zijn in beslag genomen door andere bezigheden. Het

is dus niet zo dat deze studenten bewust niet meedoen. Een andere reden om niet deel te nemen is dat sommige studenten het niet gewend zijn. Ze hebben het niet van huis uit meegekregen. Dit geldt bijvoorbeeld voor een aantal islamitische studenten.

#### 5.4 Betrokkenheid en deelname aan 5 mei

Deelname aan Bevrijdingsdag is voor studenten minder vanzelfsprekend dan de dodenherdenking. Daar waar de meerderheid meedoet op 4 mei, bezoekt in alle onderzochte klassen een minderheid een bevrijdingsfestival. De meeste studenten die op 5 mei een bevrijdingsfestival bezoeken doen dan voor hun plezier. Ze genieten van hun vrije dag, maar ze staan niet bewust stil bij de relatieve vrijheid die er in Nederland is. Dit staat in schil contrast met de bevinding dat veel studenten het wel belangrijk vinden om bewust stil te staan bij de doden tijdens de dodenherdenking. Kortom, in de manier waarop de studenten redeneren over 4 en 5 mei is dus een duidelijk contrast te zien. Vaak zijn het de omstandigheden die maken dat studenten niet deelnemen aan een Bevrijdingsfestival. Soms kiezen studenten er bewust voor om niet deel te nemen. Bijvoorbeeld omdat de oorlog en de bevrijding lang geleden zijn of omdat ze vinden dat er niet overal in de wereld vrijheid en vrede is.

#### 5.5 Draagvlak voor 4 en 5 mei

Er is een breed draagvlak onder studenten voor de dodenherdenking op 4 mei en Bevrijdingsdag op 5 mei. Ze spreken over het belang van respect en dankbaarheid voor de soldaten die voor onze vrijheid hebben gevochten. Ze vinden het belangrijk dat mensen hier respect voor opbrengen, zich hier bewust van zijn en niet vergeten wat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft voorgedaan. Bij enkele jongeren zien we een zekere onverschilligheid of juist een kritische houding waarbij ze zich onder meer afvragen waarom we vrijheid vieren.

Veel discussie en onenigheid is er over de vraag of er op 4 mei meer aandacht zou moeten zijn voor allerlei groepen slachtoffers van oorlogsgeweld wereldwijd, in het heden en verleden. Er zijn klassen waar iedereen van mening is dat tradities als 4 en 5 mei niet veranderd mogen worden. Hiertegenover staan klassen waar een (ruime) meerderheid juist van mening is dat het herdenken van slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog te beperkt is. Zij vinden het belangrijk dat er meer aandacht komt voor andere groepen. Overigens lopen deze gepolariseerde posities niet langs etnische lijnen. Onder studenten met een migrantenachtergrond zijn zowel voor- als tegenstanders te vinden van een aanpassing van 4 en 5 mei. Ook onder autochtone studenten worden beide posities ingenomen.

De tegenstanders van een aanpassing van 4 en 5 mei presenteren het als vanzelfsprekende Nederlandse gewoonten en tradities die niet aangepast mogen worden. Onder deze jongeren leeft het gevoel dat Nederlandse tradities steeds meer onder druk staan. Andere studenten menen dat de huidige vorm voldoende ruimte biedt om ook andere groepen te herdenken. De voorstanders van aanpassing pleiten voor een meer inclusieve opzet van 4 en 5 mei. Verschillende studenten menen dat het niet gepast is om de vrijheid te vieren zolang er nog oorlog is wereldwijd en zolang mensen in binnen- en buitenland nog gediscrimineerd en uitgesloten worden. Meer draagvlak zou er zijn voor het vieren van de vrijheid als de aandacht op 4 mei zou gaan naar alle oorlogsslachtoffers in het verleden en

heden. Studenten noemen dat het dan niet meer uitmaakt waar je vandaan komt. Een verbreding zou een erkenning zijn dat elk leven even zwaar telt. Nu leeft soms het gevoel dat bepaalde levens meer waard zouden zijn en dat er met twee maten wordt gemeten.

### 5.6 Gevoelens van verbinding op 4 en 5 mei

Als er gevraagd wordt of de studenten zich verbonden voelen met andere Nederlandse burgers op 4 en 5 mei reageren veel lacherig of ze reageren met een duidelijke ontkenning. Sommige studenten voelen zich ook in andere situaties - zoals tijdens voetbalwedstrijden van het Nederlandse elftal - niet verbonden met andere Nederlanders. Toch zijn er ook meerdere studenten die wel gevoelens van verbinding ervaren. Die verbinding richt zich soms tot de mensen met wie ze op dat moment samen zijn en niet zozeer op een abstracte voorstelling van alle Nederlanders. Andere studenten denken wel meer aan Nederland als gemeenschap en eenheid. In enkele gevallen gaat dit gepaard met uitspraken dat ze een trotse Nederlander zijn.

### 5.7 Versterken van betrokkenheid onder jongeren

Studenten geven vaak aan dat 4 en 5 mei niet sterk leeft onder leeftijdsgenoten. Hoewel sommige jongeren van mening zijn dat het niet mogelijk is om hun betrokkenheid te versterken, hebben de meeste studenten allerlei ideeën over hoe dit wel degelijk vergroot kan worden. In de eerste plaats geven studenten aan dat het zinvol kan zijn om jongeren meer te betrekken bij de activiteiten door ze een actieve rol te geven. Ook noemen verschillende studenten dat het interessant zou zijn om erop uit te gaan en diverse historische plekken te bezoeken, zoals (concentratie)kampen en musea. Verder noemen ze aandacht voor 4 en 5 mei in het onderwijs, het organiseren van festivals met bekende Nederlanders en het inzetten van social media. Tot slot is het volgens sommige studenten ook nodig om actief uit te dragen dat we op 4 mei niet alleen stilstaan bij slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog, maar bij slachtoffers wereldwijd. Op die manier zou 4 mei meer een dag kunnen worden voor alle mensen ongeacht hun achtergrond.

### 5.8 Gebruik van het magazine

Docenten gebruiken het magazine op verschillende manieren: tijdens de les uitdelen en behandelen of meegeven aan het eind van de les. Uit het kwantitatief onderzoek komt naar voren dat de meerderheid van de docenten het magazine in de klas behandelt. Een kleine minderheid deelt het magazine uit met de bedoeling dat studenten het zelfstandig gebruiken. Soms gebruiken docenten het magazine ook ter inspiratie voor schoolbezoeken aan Westerbork en Normandië.

Het kwalitatief onderzoek laat zien dat studenten die het magazine tijdens de les bekijken, verschillend reageren. Sommige studenten lezen het met belangstelling door en geven aan het leuk te vinden. Anderen tonen minder interesse, leggen het magazine al snel weg en geven het na afloop van de les weer terug aan de docent. Als de docent het magazine zonder toelichting na afloop van de les meegeeft, raken student niet geïnspireerd om het magazine te gebruiken. Een kwart van de studenten in het kwantitatief onderzoek die het magazine voor eigen gebruik ontvingen, las het niet. Deze uitkomst kan verklaren waarom de helft van de studenten in het kwantitatief onderzoek geen herinnering zeggen te hebben aan het magazine.

Het gebruik van het magazine door studenten wisselt dus en lijkt sterk afhankelijk te zijn van de manier waarop docenten het inzetten. Zolang het magazine niet in de les wordt ingebed, is de kans klein dat studenten uit eigen initiatief het magazine bekijken.

Uit het kwantitatief onderzoek komt verder naar voren dat praktisch alle studenten de website niet zeggen te bezoeken. Dit terwijl docenten wel de digitale lessen zeggen te benutten, zo blijkt uit het kwalitatieve onderzoek.

### 5.9 Oordelen over het educatief lesmateriaal

Naast een wisselend gebruik van het magazine is er ook variatie in het oordeel van studenten. Daar waar sommigen positief reageren, zijn er ook studenten die noemen dat ze het niet zouden lezen. Anderen noemen dat ze het onder bepaalde voorwaarden zouden lezen: als het een digitaal product zou zijn of als het verplicht zou zijn vanuit het onderwijs. Veel studenten worden niet direct enthousiast van het idee om een magazine te lezen. Hier staat tegenover dat ze het wel belangrijk en zinvol vinden om binnen de opleiding aandacht te besteden aan 4 en 5 mei. Studenten waarderen het met name om ideeën en ervaringen uit te wisselen over deze thematiek. Meerdere studenten gaan nog een stap verder door op te merken dat lessen over 4 en 5 mei ook relevant zijn voor het latere beroep. Soms klinken er ook wat kritische geluiden of lessen over 4 en 5 mei wel noodzakelijk zijn. Op de basis- en middelbare school is er namelijk ook veel aandacht voor waardoor studenten over voldoende basiskennis zouden beschikken. Veel studenten menen dat één les over 4 en 5 mei wel voldoende is.

Studenten die het magazine lezen, geven het een 6,4. De leesbaarheid krijgt een hogere score. Sommige studenten vinden filmpjes, artikelen, vragen, discussie in de klas en elkaar interviewen 'gewoon' tot 'erg leuk. Driekwart is tevreden' over de onderliggende thema's van het lesmateriaal. Een kleine minderheid mist wel onderwerpen als vandalisme, respect en verhalen van overlevenden en over de verblijven van gevangenen.

### 5.10 Hoe docenten oordelen over het educatieve lesmateriaal

De meeste docenten oordelen positief over de inhoud en vorm van het lesmateriaal. Ze vinden het goed bruikbaar en praktisch voor de studenten. Zij geven gemiddeld een 7,4 voor de leervormen. Films, foto's, docentenhandleiding, stellingen en digitale lessen krijgen een hogere score. Zij vinden het belangrijk dat er aandacht is voor 4 en 5 mei en zijn van mening dat dit ook past binnen het vak burgerschap.

Enkele docenten laten zich kritischer uit. Zo klinkt het geluid dat het magazine meer geschikt zou zijn voor de middelbare school. En dat de onderliggende thema's van het lesmateriaal (zoals identiteit, vrijheid en uitsluiting) het hele jaar door al behandeld worden waardoor het onnodig is om hier nog apart aandacht voor te vragen in het kader van 4 en 5 mei. De kritiek van (een klein aantal) docenten betreft ook de toegankelijkheid van het magazine. Ze vinden dat het magazine te veel tekst bevat en het taalniveau te hoog.

### 5.11 Impact van lesmateriaal

Hoewel de lessen gewaardeerd worden, lijkt de impact ervan beperkt te zijn. Zelf geven de studenten in de focusgroepen aan niet anders te zijn gaan denken over de thematiek als

gevolg van de les. Sommige studenten blijken niet eens bewust te zijn dat ze er een les over hebben gehad. Deze uitkomst blijkt zowel uit het kwalitatieve als het kwantitatieve onderzoek. Uit de kwantitatieve deelstudie klinken tegelijkertijd ook andere geluiden door. Zo zeggen studenten dat de lessen hen wel hebben beïnvloed. Een voorbeeld is dat ze tot het besef zijn gekomen dat vrijheid niet vanzelfsprekend is. Ook komt naar voren dat ze hun mening over hun medemens hebben bijgesteld. Wel zijn deze studenten uit de kwantitatieve studie minder geïnspireerd door de artikelen.

Een ander positief resultaat is dat studenten door de interactieve opzet van de les inzicht krijgen in hoe hun klasgenoten 4 en 5 mei beleven en welke standpunten ze innemen. Ook leidt het in sommige gevallen tot meer bewustwording, bijvoorbeeld dat niet iedereen zich even vrij voelt in Nederland als gevolg van discriminatie en racisme.

Een opvallende bevinding is wel dat er verschil zat in de mate van betrokkenheid tussen de focusgroepen bij klassen die eerder al wel les hebben gehad over 4 en 5 mei ten opzichte van de klassen waar dat niet het geval was. In het eerste geval was het gesprek van een hoger niveau. Meer studenten kwamen aan het woord, ze luisterden opvallend goed naar elkaar en vielen elkaar niet of nauwelijks in de rede. Hoewel er in de andere klassen ook zeker aandacht en betrokkenheid was, was deze over het algemeen wel minder sterk. Deze studenten waren vaker afgeleid, er werd vaker door elkaar heen gesproken en het waren vaker dezelfde mensen die steeds het woord voerden. De vraag is echter in hoeverre dit verschil een gevolg is van de eerdere les over 4 en 5 mei. Het is moeilijk om die vergelijking te maken doordat de klassen sterk van elkaar verschillen in termen van type opleiding, geografische ligging (binnen en buiten de randstad, grote en kleine gemeenten) en de samenstelling van de klas (culturele diversiteit, religieuze diversiteit en genderdiversiteit).

Zoals eerder gezegd, zijn docenten redelijk tevreden met (een groot deel van) het lesmateriaal. Zij lijken er veel tijd aan te besteden, omdat ze de mening zijn toegedaan dat het goed is voor het leervermogen van studenten. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het gebruiken van het lesmateriaal in de maand april zodat hun studenten de maand erop voldoende voorbereid zijn op de herdenkingsmaand mei. De meeste docenten besteden hun les daarom ook aan het thema vrijheid. Daarbij maken ze het liefst gebruik van werkvormen zoals elkaar interviewen. Het thema zeggenschap lijkt zowel de docenten als studenten minder te bekoren.

## 5.12 Belemmerende factoren

Er zijn verschillende factoren aan te wijzen die een effectieve inzet van het lesmateriaal belemmeren. Om te beginnen is het lesmateriaal niet bij alle docenten en studenten bekend. Docenten kennen niet alle leervormen en ondersteuningsmateriaal, terwijl studenten geen herinnering hebben aan het magazine en de website. Verder ervaren sommige docenten een praktisch probleem met het bestellen van het lesmateriaal.

Een andere belemmering is dat het drukke onderwijsprogramma het ingewikkeld kan maken om ruimte te maken voor (een) thema(s) over 4 en 5 mei. In dit verband geven docenten aan dat meerdere lessen hierover niet uitvoerbaar is. Een les lijkt in veel gevallen het maximaal haalbare. Ook is volgens docenten het lesmateriaal niet voor iedere groep

studenten in een toegankelijke taal geschreven. Docenten die bijvoorbeeld het magazine gebruiken tijdens hun lessen aan vluchtelingenstudenten ervaren dit als een minpunt.

Ook de betrokkenheid van studenten en docenten bij de thematiek kan het ingewikkeld maken. Enkele docenten uiten hun twijfels over het belang om in Nederland nog lang stil te blijven staan bij 4 en 5 mei. Als docenten daar vraagtekens bij plaatsen heeft dat vanzelfsprekend ook consequenties voor het enthousiasme en de bereidheid om het lesmateriaal op een effectieve manier te benutten.

Andersom kan het voor docenten ook ingewikkeld zijn om de thematiek onder de aandacht te brengen in klassen waar de betrokkenheid minder sterk is. Hoewel in de meeste klassen het belang van 4 en 5 mei vrij sterk lijkt te zijn, is die betrokkenheid en het gevoel van urgentie lang niet bij alle studenten aanwezig. Een te sterke nadruk op de Tweede Wereldoorlog en de rol van Nederland daarbij kan volgens een student ervoor zorgen dat jongeren met een migrantenachtergrond of islamitisch geloof geen interesse tonen in de les.

Bij sommige studies zien studenten een directe relevantie voor hun beroep of voor hun algemene ontwikkeling. Maar bij een opleiding als bijvoorbeeld bouwkunde is het de vraag in hoeverre het aansluit bij de behoeften, wensen en kenmerken van de studenten. Een probleem dat aan de orde komt is dat mbo-studenten niet of nauwelijks zouden lezen. Dit geldt zeker niet voor alle studenten en zelfs de niet-lezers noemen dat ze het via de mail of social media wel zouden bekijken.

### 5.13 Aanbevelingen

Studenten vinden het zoals genoemd belangrijk en zinvol om binnen de opleiding aandacht te besteden aan 4 en 5 mei. Het aanbieden van educatief lesmateriaal hierover is dus wenselijk. Hierbij zijn er een aantal aandachtspunten van belang die we hieronder in de vorm van een aantal aanbevelingen formuleren.

- Om ervoor te zorgen dat het magazine beter gebruikt wordt door docenten, is het verstandig om meer aandacht te besteden aan het geven van instructies. Dit is van groot belang omdat we signaleren dat de manier waarop het magazine door de docent gebruikt wordt een grote invloed heeft op hoe de studenten het gebruiken. Overweeg om de instructies in verschillende vormen aan te bieden: via korte filmpjes, een (digitale) brochure of tijdens een netwerkbijeenkomst van de MBO Raad voor docenten burgerschap.
- Overweeg om minder thema's te verwerken in het magazine en de digitale lessen. Door drukte zijn docenten vaak niet in staat om meerdere lessen hierover te verzorgen. Hoewel jongeren het zinvol vinden om hier les over te krijgen, vinden veel van hen één les voldoende. Het ligt het meest voor de hand om vrijheid als centrale thema te nemen gezien de betekenis van 4 en 5 mei en gelet op de behoeften en interesses van docenten en studenten. Thema's als in- en uitsluiting en identiteit kunnen als subthema's behandeld worden in een les. Het thema zeggenschap lijkt het minst tot de verbeelding te spreken. Gelet op de drukte van

docenten, kan ook de mogelijkheid overwogen worden om scholen de mogelijkheid aan te reiken om gastdocenten in te zetten voor het verzorgen van lessen over 4 en 5 mei.

- Diverse studenten geven aan interesse te hebben om ook musea te bezoeken. Het helpt daarbij als er een overzicht wordt gegeven van relevante musea die ook programma's bieden voor mbo-studenten. Daarnaast is het goed om in te blijven zetten op korte documentaires aangezien studenten dit waarderen en interessant vinden.
- Probeer nog meer aan te sluiten op de belevingswereld van studenten door bijvoorbeeld aandacht te besteden aan de betekenis van vrijheid en welke gevolgen een inperking daarvan concreet kan betekenen voor jongeren. Verbindt het met de actualiteit zodat ze 4 en 5 mei niet uitsluitend zien als een kwestie van geschiedenis, maar als een vraagstuk waar ze ook vandaag de dag mee te maken (kunnen) hebben. Denk bijvoorbeeld aan het gevaar van aanslagen, privacy beperking online, de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting en het verbod op discriminatie. Aansluiten op de behoeften en interesses van jongeren is ook mogelijk door de lessen zo in te richten dat er veel ruimte is voor het uitwisselen van ervaringen en ideeën. Studenten geven immers aan dat ze dit waarderen.
- Besteedt meer aandacht aan promotie van het materiaal. Nu stuurt EDG 600 burgerschapsdocenten een kaartje en een mailing. Het magazine verschijnt in april, maar dat is te kort dag voor veel docenten. Het verdient de voorkeur om het materiaal al in februari rond te sturen en in december aan te kondigen. Om de website meer bekendheid te geven, is het verder wenselijk om de website nadrukkelijker te noemen in het magazine. Het magazine kan verder meer gepresenteerd worden als educatief materiaal. Nu lijkt het erop alsof sommige docenten het magazine vooral als een extraatje zien voor studenten in de zin dat het 'leuk is om te lezen' in hun vrije tijd.





Nationaal  
Comité



**Onderzoek**  
>>> Aan Zet